

**Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ (28 ΙΟΥΛΙΟΥ/
10 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1913)¹ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ**
**«Να κάμωμεν Ελλάδα πολεμικώς ισχυροτάτην, σεβαστήν
εις τους φίλους της και τρομεράν εις τους εχθρούς της»**

Νικόλαος Φ. Τόμπρος

Ο Τύπος, ημερήσιος και περιοδικός, αποτελεί για τους ιστορικούς μία από τις «προσφιλείς» πηγές έρευνας του παρελθόντος, επειδή περιγράφει με παραστατικότητα και γλαφυρότητα την εποχή του, διασώζει από τη λήθη πρόσωπα και καταστάσεις, δράσεις και ενέργειες, χαρακτηρισμούς, κρίσεις και επικρίσεις, ενώ παράλληλα αποτυπώνει την απήχηση των εξεταζόμενων γεγονότων και των ενεργειών στο κοινωνικό σύνολο. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι οι εφημερίδες εκτός από αγαθό παιδείας και ενημέρωσης είναι και εμπορικό προϊόν. Πολύ συχνά, λοιπόν, επιλέγουν τα θέματά τους –και κυρίως αυτά των πρωτοσέλιδων– με κριτήριο όχι τη σπουδαιότητά τους, αλλά τη συγκίνηση που δημιουργούν στο αναγνωστικό κοινό. Οι εθνικές συμφορές και τα ηρωικά κατορθώματα ενός λαού, ακριβώς επειδή προκαλούν το κοινό αίσθημα, αποτελούν βασική ύλη στις σελίδες του Τύπου, καθώς τέτοιου είδους θέματα συμβάλλουν στην αύξηση της κυκλοφορίας του.

Το καλοκαίρι του 1913 τα πρωτοσέλιδα του ημερήσιου ελληνικού Τύπου μονοπώλησαν ένα στρατιωτικό και ένα διπλωματικό γεγονός, ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (17/30 Ιουνίου-17/30 Ιουλίου 1913)² και η Συνθήκη του Βουκου-

¹ Η πρώτη ημερομηνία αναφέρεται στο παλαιό (ιουλιανό) ημερολόγιο, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στο νέο (γρηγοριανό) ημερολόγιο.

² «Η Βουλγαρία ήρchiσε τον πόλεμον κατά της Ελλάδος και Σερβίας. Η επίθεσις κατά των Σέρβων και Ελλήνων είχε προσχεδιασθή», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 18-6-1913, 1. «Οι Βούλγαροι ήρchiσαν από χτες τον πόλεμον. Ατχμαλωσία της βουλγ. φρουράς Θεσσαλονίκης. Ο κατά της Βουλγαρίας πόλεμος και τα πιθανά αυτού ενδεχόμενα», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα αρ. φύλ. 5985, 18-6-1913, 1. «Θα προχωρήσωμεν», εφημ. *Εφημερίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 11187, 20-6-1913, 1. «Μόνον ο πόλεμος», εφημ. *Εστία*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6958, 19-6-1913, 1. «Εξερράγη ο πόλεμος προς τους αποτροπαίους Βουλγάρους», εφημ. *Καιροί*, Αθήνα, αρ. φύλ. 167, 18-6-1913, 1. «Γενική επίθεσις των Βουλγάρων κατά των Σέρβων και Ελλήνων. Επίθεσις των Ελλήνων κατά των εν Θεσσαλονίκη Βουλγάρων», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6449, 18-6-1913, 1. «Οι Βούλγαροι ήρchiσαν απροόπτως τον πόλεμον», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7000, 18-6-1913, 1. «Αγών μέγας και ιερός», εφημ. *Σφαίρα*,

ρεστίου (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913). Η παρούσα εργασία ασχολείται με το δεύτερο γεγονός, το διπλωματικό. Στις ακόλουθες σελίδες ερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ο αθηναϊκός³ και περιφερειακός⁴ Τύπος κάλυψε το συγκεκριμένο συμβάν: πώς δηλαδή οι εφημερίδες της εποχής παρουσίασαν τις διεργασίες της διάσκεψης που έλαβε χώρα στη ρουμανική πρωτεύουσα (17/30 Ιουλίου-28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913), τον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων στις αποφάσεις που ελήφθησαν στο Βουκουρέστι, τα «στρατόπεδα» που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των εργασιών, τη δράση που ανέπτυξαν κατά τη διάρκεια της συνθήκης Έλληνες και ξένοι, τα οφέλη που προέκυψαν για το ελληνικό βασίλειο, την αποδοχή της συγκεκριμένης διπλωματικής νίκης από την ελληνική κοινή γνώμη κ.λπ.

Πειραιάς, αρ. φύλ. 9425, 18-6-1913, 1. «Γενική επίθεσις Βουλγάρων καθ' Ελλήνων και Σέρβων», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6696, 18-6-1913, 1. Σχετικά με τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο και τα αίτια του, ενδεικτικά βλ. Helen Gardikas-Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglio: Greek Foreign Policy 1911-1913*, Αθήνα 1993, 221-244. Χρ. Γκίσιον - Στ. Θηραϊός, *Η Ελλάς εις τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Μεθ' εικόνων και χαρτών*, Αθήνα 1970, 153-161. Η Ευρώπη είχε σχηματίσει για τους βαλκανικούς λαούς –στη διάρκεια του Β' Βαλκανικού Πολέμου– την εικόνα των «βαρβάρων», αφού οι αντίπαλοι πραγματοποιήσαν στον πόλεμο κάθε είδους αγριότητες. «*Το κάψιμο του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό ως αντίποινα για προηγηθείσες σφαγές Ελλήνων αμάχων από Βούλγαρους, οι βουλγαρικές ωμότητες στο Δοξάτο Δράμα, η εξολόθρευση τουρκογενών Μουσουλμάνων στη Θράκη και ο βίαιος εκχριστιανισμός των Πομάκων από Βούλγαρους κοιμηταζήδες*», είναι μόνο ορισμένες από τις αγριότητες που σημειώθηκαν την χρονική αυτή περίοδο, βλ. Σπ. Σφέτας, «*Η Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου*», *Εμείς οι Έλληνες. Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος Α', Σκάι Βιβλίο, Νέο Φάληρο 2008, 118.

³ Την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων κυκλοφορούσαν στην Αττική δεκαοκτώ εφημερίδες: δεκαέξι στην Αθήνα (*Αθήνα*, *Ακρόπολις*, *Αστήρ*, *Αστραπή*, *Εμπρός*, *Εσπερινή*, *Εστία*, *Εφημερίς*, *Καιροί*, *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, *Νέον Άστυ*, *Πάτρια*, *Πατρίς*, *Πρωινή*, *Σκριπ*, *Χρόνος*) και δύο στον Πειραιά (*Σφαίρα*, *Χρονογράφος*), βλ. <http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/digital.pdf> (23 Οκτωβρίου 2012).

⁴ Στο πλαίσιο της έρευνας μελετήθηκαν και οι περιφερειακές εφημερίδες: *Αγίαϊον* (Σάμος), *Ζιζάνιον* (Κεφαλονιά), *Ήπειρος* (Ιωάννινα), *Ίδη* (Ιωάννινα), *Κάδομος* (Θήβα), *Λέσβος* (Μυτιλήνη), *Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη), *Νεολόγος Πατρών* (Πάτρα), *Πελοπόννησος* (Πάτρα), *Σημαία Αγίας Λαύρας* (Καλάβρυτα). Η έρευνα στις περιφερειακές εφημερίδες σχετίζεται και με το ότι αυτές πολύ συχνά κάλυπταν τις σελίδες τους –λόγω κόστους– με αποσπάσματα και άρθρα από ξένες εφημερίδες. Μελετώντας, λοιπόν, τον ελληνικό περιφερειακό Τύπο αποκτούμε πρόσβαση και στην ευρωπαϊκή αρθρογραφία. Παράλληλα, ερευνήθηκαν και ορισμένες ελληνόφωνες εφημερίδες που κυκλοφορούσαν εκτός Ελλάδας: *Ατλαντίς* (Νέα Υόρκη), *Εμπρός* (Κωνσταντινούπολη), *Ηχώ του Λονδίνου* (Λονδίνο), *Ταχυδρόμος Ομόνοια* (Αλεξάνδρεια), βλ. <http://www.museiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/ekmiria-find> και <http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/digital.pdf> (20 Οκτωβρίου 2012).

Τα προ της υπογραφής

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913).⁵ Η ασάφεια όμως που χαρακτήριζε αρκετές από τις διατάξεις της ανωτέρω συνθήκης ήταν σχεδόν βέβαιο ότι θα επέφερε σύντομα νέες συγκρούσεις στα Βαλκάνια. Και πράγματι, σε μικρό χρονικό διάστημα, επήλθε ρήξη στις συμμαχικές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Πρωταγωνιστικό ρόλο στις στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις που ακολούθησαν τη Συνθήκη του Λονδίνου διαδραμάτισε η Βουλγαρία, αφού πολύ σύντομα εμφανίστηκε αμετακίνητη στις διεκδικήσεις της στη Μακεδονία και στη Θράκη.⁶ Από την πλευρά της η Ελλάδα, επιθυμώντας να προασπίσει τις νεοαποκτηθείσες μακεδονικές περιοχές –και κυρίως τη Θεσσαλονίκη–, εργάστηκε προκειμένου να δημιουργήσει ένα αρραγές διμερές μέτωπο, ικανό να αναχαιτίσει την όποια βουλγαρική επιθετικότητα.⁷ Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτό ο Ελευθέριος Βενιζέλος ξεκίνησε διπλωματικές επαφές με τη Σερβία, οι οποίες κατέληξαν στη συνολοκλήρωση Συμμαχίας, Ειρήνης, Φιλίας και Αμοιβαίας Προστασίας (19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1913).⁸

⁵ «Μετά την ειρήνη», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 30385, 18-5-1913, 1. «Υπεγράφη η προκαταρκτική ειρήνη», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10349, 18-5-1913, 1. «Η ειρήνη υπεγράφη» και «Αι αξιώσεις της Ελλάδος», εφημ. *Εστία*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6925, 17-5-1913, 1 και αρ. φύλ. 6926, 18-5-1913, 1, αντίστοιχα. «Η ειρήνη», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6970, 18-5-1913, 1. «Υπεγράφη η ειρήνη μεταξύ των συμμάχων και της Τουρκίας», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6418, 18-5-1913, 1. «Μετά την Ειρήνη», εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9401, 18-5-1913, 1. «Η προκαταρκτική ειρήνη υπεγράφη εν Λονδίνο. Εξακολούθησις μικρών συμπλοκών Ελλήνων Βουλγάρων», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6665, 18-5-1913, 1. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου όλα τα εδάφη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μηδείας, εκτός της Αλβανίας, παραχωρούνταν στους νικητές, ενώ ορισμένα εδάφη της Θράκης διατηρούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η εν λόγω Συνθήκη, που διευθετούσε ουσιαστικά μόνο τις εδαφικές απώλειες των Οθωμανών, υπήρξε ένα κείμενο με αρκετά κενά και ασάφειες. Αναλυτικότερα βλ. Στ. Αντωνόπουλος, *Αι συνθήκαι Λονδίνου, Βουκουρεστίου και Αθηνών*, Τύποις «Αυγής Αθηνών», Αθήνα 1917, 1-82.

⁶ Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, θ΄ έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα 1985, 117. Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (στο εξής: ΓΕΣ/ΔΙΣ), *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913. Επιχειρήσεις κατά των Βουλγάρων (Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, τόμος Γ΄, Αθήνα 1992, 1, 2.

⁷ Στα σχέδια που συζητήθηκαν στην Ελλάδα υπήρξε και η πολεμική αντιπαράθεση με τη Βουλγαρία. «Το ρίσκο όμως ήταν μεγάλο: κίνδυνος στρατιωτικής και διπλωματικής απομόνωσης και οικονομική εξάντληση» της χώρας, βλ. Ελένη Γαρδίκι-Κατσιαδάκη, «Ο συσχετισμός των Δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου», *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα. 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988)*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1990, 43.

⁸ Γκίων - Θηραϊός, ό.π., 162-170. «*Η Α.Μ. ο Βασιλεύς των Ελλήνων και η Α.Μ. ο Βασιλεύς της Σερβίας θεωρούντες ότι έχουν καθήκον να απαγορευτούν επί της ασφαλείας των λαών των*

Σχεδόν έναν μήνα αργότερα ενεργοποιήθηκε η εν λόγω Ελληνοσερβική Συνθήκη, αφού η Βουλγαρία επιτέθηκε αιφνιδιαστικά εναντίον των ελληνικές και στις σερβικές προφυλακές στη Νιγρίτα και στη Γευγελή αντίστοιχα (16/29 Ιουνίου 1913).⁹ Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος ήταν πλέον γεγονός. Οι Βούλγαροι, εκμεταλλευόμενοι το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, σημείωσαν αρχικά ορισμένες στρατιωτικές επιτυχίες.¹⁰ Άμεση υπήρξε η ελληνοσερβική αντίδραση, η οποία εκδηλώθηκε με συντονισμένη αντεπίθεση των δύο συμμαχών (19 Ιουνίου/2 Ιουλίου 1913). Έλληνες και Σέρβοι –με τη συμμετοχή των Μαυροβουνίων– απώθησαν εύκολα τους Βούλγαρους, υποχρεώνοντάς τους να οπισθοχωρήσουν πέρα από τα παλαιά τους σύνορα.¹¹ Συγχρόνως ο Ελληνικός Στόλος, που είχε αγκυροβολήσει στη Θάσο, απελευθέρωσε την Καβάλα (26 Ιουνίου/9 Ιουλίου 1913). Στις 27 Ιουνίου περίπου σαράντα πεζοναύτες αποβιβάστηκαν στην πόλη και ύψωσαν την ελληνική σημαία στο

*και επί της ησυχίας των βασιλείων των, θεωρούντες επιπλέον, εν τη σταθερά αυτών επιθυμία προς διατήρησιν ειρήνης διαρκούς εν τη Βαλκανική Χερσονήσω, ότι το λυσιτελέστερον μέσον προς τούτο είναι να συνδεθώσι διά στενής αμυντικής συμμαχίας. Απεφάσισαν να συνομολογήσωσι συμμαχίαν ειρήνης, φιλίας και αμοιβαίας προστασίας, υποσχόμενοι αλλήλοις όπως ουδέποτε δώσωσιν έννοιαν επιθετικήν εις την καθαρώς αμυντικήν συμφωνίαν των, και επί τω σκοπώ τούτω διάρρισαν ως πληρεξουσίους των», βλ. Κ. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ΄, Αθήνα 1977, 338. Σύμφωνα με την Ελληνοσερβική Συνθήκη τα δύο κράτη εγγυούνταν αμοιβαία τις εδαφικές τους κτήσεις, προσδιόριζαν επακριβώς τα μεταξύ τους σύνορα και δεσμεύονταν να συνδράμουν στρατιωτικά το ένα το άλλο σε περίπτωση που κάποιο δεχόταν απρόκλητη επίθεση από οποιαδήποτε άλλη χώρα. Το κείμενο, επίσης, προέβλεπε «τον καθορισμό της διανομής των εδαφών που θα εκχωρούνταν από την Τουρκία μετά τον τερματισμό του Πολέμου και την ελληνική υποχρέωση για παροχή κάθε αναγκαίας ευκολίας στο σερβικό εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο μέσω Θεσσαλονίκης», βλ. Κ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945* (στο εξής: *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*), 9η έκδ., Εστία, Αθήνα 2002, 91.*

⁹ «Η επίσημη δήλωσις της Ελλάδος», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3469, 1-7-1913, 1. Η Βουλγαρία –με προτροπή των Κεντρικών Δυνάμεων– επιτέθηκε πρώτα στους Σέρβους και έπειτα στους Έλληνες, βλ. Σβορώνος, ό.π., 117 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 69-72.

¹⁰ Γκίων - Θηραϊός, ό.π., 171-174.

¹¹ Η ελληνική πλευρά, εκτός από την εκδήλωση αντεπίθεσης, εκκαθάρισε τη Θεσσαλονίκη από τους Βούλγαρους στρατιώτες και συνέλαβε περίπου 1.200 εξ αυτών, βλ. «Αιχμαλωσία της βουλγ. φρουράς Θεσσαλονίκης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 5985, 18-6-1913, 1. «Ο Κ. Κάλαρης ηγναλώτισε τους Βουλγάρους εν Θεσσαλονίκη», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3469, 1-7-1913, 1, 3. «Γενική επίθεσις των Βουλγάρων κατά των Σέρβων και Ελλήνων. Επίθεσις των Ελλήνων κατά των εν Θεσσαλονίκη Βουλγάρων», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6449, 18-6-1913, 1. «Η απολύμανσις της Θεσσαλονίκης», εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9426, 19-6-1913, 1. ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 73-77. Γκίων - Θηραϊός, ό.π., 175-180. «Κωνσταντίνος ΙΒ΄ ο εκδικητής. Αι πρώται νίκαι», εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9427, 20-6-1913, 1. «Γενική προέλασις Σέρβων και Ελλήνων. Ο Βασιλεύς διευθύνει τας κινήσεις του Στρατού», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7679, 20-6-1913, 1.

διοικητήριο. Ο τερματισμός της βουλγαρικής κατοχής από τα ελληνικά στρατεύματα πανηγυρίστηκε έντονα από τους Καβαλιώτες.¹² Την εμπόλεμη κατάσταση εκμεταλλεύτηκε και η Ρουμανία, η οποία με αφορμή τις εδαφικές της διαφορές με τη Βουλγαρία –κυρίως στην περιοχή της Δοβρουτσάς– κήρυξε τον πόλεμο στην τελευταία και κατέλαβε τη Σιλίστρια (27 Ιουνίου/10 Ιουλίου 1913). Ο *Εωθινός Ταχυδρόμος* υποστήριζε σε κύριο άρθρο του ότι η εμπλοκή της Ρουμανίας στον πόλεμο «θα δημιουργήσει διά τον Βουλγαρικών στρατόν εν νέον Βατερλώ, εις το οποίον ο Σερβικός στρατός θα παίξη τον ρόλον του Ουέλιγκτων».¹³ Ο Βουλγαρορουμανικός Πόλεμος ανάγκασε τα βουλγαρικά στρατεύματα να συμπυκνωθούν προς το Νευροκόπι, την Τζουμαγιά και την Κρέσνα, προκειμένου να περιορίσουν το πολεμικό τους μέτωπο και να εξοικονομήσουν στρατιωτικές δυνάμεις. Ταυτόχρονα οι Οθωμανοί στρατιώτες προήλασαν πέραν της γραμμής Αίνου-Μηδείας και ανακατέλαβαν τις Σαράντα Εκκλησιές, την Αδριανούπολη (9/22 Ιουλίου 1913) και τα εδάφη της Ανατολικής Θράκης που είχε χάσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.¹⁴ Η Ρωσία προσπάθησε μάλιστα να εξαναγκάσει την

¹² «27 Ιουνίου. Μετ' ολίγον αρχίζει η απόβασις σαράντα κατ' αρχάς ηλιοκαμμένων και αρειμανίων πεζοναυτών, οι οποίοι ρυθμικώτατα διευθύνονται εις το διοικητήριον. Ο κόσμος όλος αποκαλύπτεται, χειροκροτεί, ζητοκραυγάζει. Μία γενική φρενίτις έχει καταλάβη όλους μας. Έπειτα καταπλέει η "Νέα Γενεά" εις τον ιστόν της οποίας διακρίνομεν το σήμα του ναυάρχου Κουντουριώτου. Μετά ανταλλαγής μερικών σημάτων με την "Δόξαν" βλέπομεν τον κ. Κριεζήν αποβιβαζόμενον και διευθυνόμενον εις το Διοικητήριον, από τον εξώστην του οποίου, εν βαθυτάτη σιγή των σπευσάντων χιλιάδων πολιτών, αναγινώσκει η σχετική προκήρυξις, διά της οποίας καθίσταται γνωστόν, ότι γίνεται κατοχή της πόλεώς μας, εν ονόματι του βασιλέως των Ελλήνων και κηρύσσεται πλήρης ευνοια, ισοπολιτεία, δικαιοσύνη και ασφάλεια τιμής και περιουσίας, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείματος. Αμέσως εις τον ιστόν του Διοικητηρίου ανυψώνεται η ελληνική σημαίαν, των δύο φιλαρμονικών μας παιανίζουσών τον εθνικόν ελληνικόν ύμνον. Ο ναύαρχος κ. Κουντουριώτης δεν εξήλθεν εις την πόλιν και το εσπέρας ανεχώρησεν. Το γλέντι και το πανηγύρι αρχίζει πλέον εις βαθμόν που δεν λέγεται. Ποιος θα πρωτοευχαριστήση τους αποβιβασθέντας και ποιος γενικώς θα φανή προς αυτούς προθυμώτερος και φιλοξενώτερος. Και η χαρά μας γίνεται ακράτητος, διότι μόνον από σήμερον, καταπεσούσης της τέως μέχρις ανηθείας βουλγαρικής ψευδολογίας εμάθαμεν τους θριάμβους της προελάσεως του ελληνικού στρατού και την εξευτελιστικήν ανανδρείαν... των Πρώσων της Ανατολής. Ο κ. Κριεζής, διοικητής της πόλεώς μας από σήμερον τοιχοκολλή έξωθεν του Διοικητηρίου όλα τα εκ του πεδίου των ελληνικών μαχών ερχόμενα τηλεγραφήματα. 28 Ιουνίου. Καταφθάνουν και άλλοι πεζοναύται και 150 Θάσιαι εθελονταί [...]], βλ. «Η κατάληψις της Καβάλλας», εφημ. *Αμάθεια*, Σμύρνη, αρ. φύλ. 10565, 27-7-1913, 1. Βλέπε και ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 159.

¹³ «Η Ρουμανία θα δημιουργήσει Βατερλώ», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6706, 28-6-1913, 3. «Η προέλασις του ρουμανικού στρατού εις την Συλίστριαν», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6708, 30-6-1913, 3.

¹⁴ Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, «Ο αντίκτυπος της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στη Θράκη», *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα. 75 χρόνια από την απελευθέρωση*

οθωμανική πλευρά να παραιτηθεί από τη διεκδίκηση της Αδριανούπολης,¹⁵ ενώ διαβεβαίωνε βουλγαρικούς παράγοντες ότι «επ' ουδενί λόγω θα επιτρέψη η Ρωσία εις την Τουρκίαν, όπως εγκατασταθή εις την Αδριανούπολιν».¹⁶ Αντίθετα η Γερμανία υποστήριζε, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ατλαντίδα*, την παραμονή της εν λόγω πόλης στους Οθωμανούς.¹⁷

Οι ήττες της Βουλγαρίας σ' όλα τα πολεμικά μέτωπα ανάγκασαν σύντομα τον Βούλγαρο Βασιλιά Φερδινάνδο να ζητήσει την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, προκειμένου να επιτευχθεί η άμεση αναστολή των εχθροπραξιών. Η σχετική όμως πρόταση που απήρθε η Ρωσία στους εμπόλεμους δεν επέφερε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Σε μια δεύτερη προσπάθεια για αναστολή του πολέμου ο Φερδινάνδος προσέγγισε τον Βασιλιά της Ρουμανίας Κάρολο.¹⁸ Η συγκεκριμένη επαφή είχε ως συνέπεια να προταθεί εκ νέου ανακωχή στους Βαλκάνιους αντιπάλους, αυτή τη φορά από τον Πρωθυπουργό και Υπουργό Εξωτερικών της Ρουμανίας, Τ. Majoresku. Η ελληνική ηγεσία –και κυρίως ο Κωνσταντίνος¹⁹– αρνήθηκε να δεχτεί τη ρουμανική πρόταση, χωρίς την ταυτόχρονη συνομολόγηση των προκαταρκτικών όρων ειρήνευσης μεταξύ των εμπόλεμων, ιδίως μετά τις αλλεπάλληλες ελληνικές νίκες κατά των Βουλγάρων. «*Ομηρικά και υπέρ πάσαν ανθρωπίνην αντίληψιν ηρωϊκότητα μάχαι [...] αποθεωτικής σημασίας διά τα θριαμβεύσαντα και πάλιν εκλάμπρως Ελληνικά όπλα*» χαρακτήριζε η εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών* τις μάχες που έλαβαν χώρα «*παρά την Τσουμαγιάν και βορείως του Πετσόβου και κατά την κοιλάδα Μπρεγκαλίτσας και Ζελιβίτσας*».²⁰ Ο Έλληνας Βασιλιάς διατηρούσε τη συγκεκριμένη στάση, επιζητώντας να μην ανατραπούν κατά τη διάρκεια των μελλοντικών διαπραγματεύσεων τα ελληνικά κερτημένα.²¹ Ο Κωνσταντίνος, επιπρόσθετα, επειδή θεωρούσε ότι η Βουλγαρία επιζητούσε ανακωχή με σκοπό όχι να τερματίσει την εμπόλεμη κατάσταση, αλλά να κερδίσει χρόνο ούτως ώστε να ανασυγκροτηθεί στρατιωτικά, υποστήριζε ότι «*το στρατιωτικόν συμφέρον απήτει να τελειώση ο πόλεμος με πλήρη ήτταν της*

της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988), Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1990, 113.

¹⁵ «Πώς εργάζεται η Ρωσία», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 2.

¹⁶ «Το ζήτημα της Αδριανουπόλεως», στο ίδιο, 4.

¹⁷ «Ο Κάιζερ προτείνει να μείνη η Αδριανούπολις τουρκική», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3514, 15-8-1913, 1.

¹⁸ Ελ. Πρεβελάκης, «Ο Ελ. Βενιζέλος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι», *Νέα Εστία* 77 (1965), 655.

¹⁹ «Η Βουλγαρία εξήγησε τριήμερον εκεχειρίαν», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6722, 14-7-1913, 3.

²⁰ «Η εκεχειρία», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6727, 19-7-1913, 1.

²¹ Θ. Βερέμης - Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, 3η έκδ., Καστανιώτης, Αθήνα 2006, 327.

Βουλγαρίας».²² Την επιφυλακτικότητά της σχετικά με τις προθέσεις της Βουλγαρίας, εξέφρασε και ο *Νεολόγος Πατρών* σε σχετικό της άρθρο στο οποίο σημείωνε: «*Οπωσδήποτε δεν είνε μακράν η στιγμή, κατά την οποίαν το μυστικόν θα διαλευκανθή και θα ιδώμεν, εάν η αναστολή των εχθροπραξιών προδικάζη οπωσούν την εκ μέρους της Βουλγαρίας αποδοχήν των συμμαχικών προτάσεων, ή εγένετο απλώς και μόνον δι' άλλους στρατιωτικούς λόγους [...]*».²³ Οι στρατιωτικές, όμως, εξελίξεις²⁴ ανάγκασαν την ελληνική πλευρά να αποδεχθεί, τελικά, την αναστολή των εχθροπραξιών και να υπογράψει την –αρχικά πενθήμερη και έπειτα οκταήμερη– ανακωχή (17/30 Ιουλίου 1913).²⁵ Η εκχειρία, πάντως, αν και δεν ήταν δεδομένο ότι θα επέφερε την οριστική ειρήνη στα Βαλκάνια σύμφωνα με αρθρογράφο της εποχής,²⁶ δρομολόγησε την έναρξη της συνδιάσκεψης στη ρουμανική πρωτεύουσα, η οποία επιφορτίστηκε με το –πραγματικά– δύσκολο έργο να επανακαθορίσει τα οριστικά

²² Ο Κωνσταντίνος απέστειλε τηλεγράφημα από το μέτωπο στον Βενιζέλο στο οποίο σημείωνε: «*Προσπαθήσατε να απομακρύνετε πάσαν μεσολάβησιν των Δυνάμεων. Δεν αποδέχομαι ανακωχήν άνευ καθορισμού επακριβώς προκαταρκτικών όρων της ειρήνης. Οι Βούλγαροι δεν επιδιώκουν παρά να κερδίσουν χρόνον διά να επανέλθουν. Η Βουλγαρία πρέπει να αναγνώριση την ήτταν της προ παντός διαβήματος*», βλ. Σβολόπουλος, «*Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου*», 353. Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμος Α', Ίκαρος, Αθήνα 1970, 175.

²³ «*Η εκχειρία*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6727, 19-7-1913, 1.

²⁴ Λίγες ημέρες αργότερα ο Έλληνας Βασιλιάς απέστειλε νέο τηλεγράφημα στον Βενιζέλο (15/28 Ιουλίου 1913), στο οποίο αυτή τη φορά τόνιζε: «*Ένεκεν ανεξήγητου αδρανείας του σερβικού στρατού επεσύραμεν διά της ταχείας μας προχωρήσεως το μεγαλύτερον μέρος του βουλγαρικού στρατού εναντίον μας. Εις το κέντρον μας και την δεξιάν πτέρυγαν ενικήσαμεν λαμπρώς χθες παρά τας σοβαράς ενισχύσεις του. Υπεχώρησε πέραν της Τζουμαγιάς. Αλλ' η νίκη εστοίχισε πολύ ακριβά. Σοβαράι δυνάμεις βουλγαρικά προσέβαλλον σήμερον την στρατιάν Δαμιανού εις την αριστεράν μας πτέρυγαν. III^η και X^η Μεραρχία ηναγκάσθησαν να υποχωρήσουν προς Τζαμί Τεπέ. Η III^η, πιθανώς πλησίον αυτού αγνώω ακόμη πού και εις ποίαν κατάστασιν ευρίσκειται. Η IV^η εν κρισίμω καταστάσει. Κατόπιν 4 τηλεγραφημάτων πειστικών το σερβικόν στρατηγείον εξέδωκεν επί τέλους διαταγήν προς την III^η στρατιάν να επιτεθή αύριον. Αι εναντίον μας δυνάμεις προέρχονται εκ Τσαριμπρότ Κιουστεντίλ. Ο στρατός μου ήχθη εις τα φυσικά και ηθικά όρια. Κατόπιν των συνθηκών τούτων δεν δύναμαι πλέον να αρνούμαι την ανακωχήν ή την αναστολήν των εχθροπραξιών. Προσπαθήσατε να ευρίητε τρόπον να επιτύχητε αναστολήν εχθροπραξιών ει δυνατόν από αύριον*», βλ. Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος 1828-1964*, τόμος Γ', Πάπυρος, Αθήνα 1966, 219-220. Φιλ. Στ. Δραγούμης, *Ημερολόγιο: Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)*, εισαγωγική-επιμέλεια Ι. Κ. Μαζιράκης Ατινιά, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1988, 354-355.

²⁵ «*Εν τη 5^η [συνεδρία] (22 Ιουλίου/ 4 Αυγούστου), ο κ. Μαγιορέσκο ανήγγειλεν ότι εκανονίσθησαν τα μεταξύ Ρουμανίας και Βουλγαρίας ζητήματα, τη προτάσει δι' αυτού παρετάθη η εκχειρία επί 3 έτι ημέρας, της παρατάσεως ταύτης αρχομένης από της μεσημβρίας της 23 Ιουλίου/ 5 Αυγούστου*», βλ. Αντωνόπουλος, ό.π., 135-136.

²⁶ «*Η εκχειρία*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6727, 19-7-1913, 1. ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 283-284.

βουλγαρικά σύνορα.²⁷ Την ειρήνη υπαγόρευαν –σύμφωνα με τον *Εσπερινό Ταχυδρόμο* του Μιλάνου– τόσο η σωματική και οικονομική εξάντληση των εμπολέμων όσο και διπλωματικοί λόγοι: «*Τα δύο ταύτα γεγονότα θα ήρκουν μόνα όπως συμβουλευθούν και επιβάλουν την ειρήνην. Αλλ' υπάρχει και άλλος λόγος μάλλον επιτακτικός, είνε δε ούτος, ότι η εξακολούθησις του πολέμου φέρουσα εις την ταπείνωσιν και σχεδόν εις την εκμηδένισιν της Βουλγαρίας δεν θα ηδύνατο να αφήση απαθή την Ευρώπην*». Ο Ιταλός αρθρογράφος καλούσε, επίσης, τις ευρωπαϊκές δυνάμεις να μην αναμειχθούν στις ενδοβαλκανικές υποθέσεις, καθώς υπήρχε κίνδυνος να επιφέρουν μελλοντικά οι παρεμβάσεις τους ολέθριες συνέπειες για ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο.²⁸ Το συγκεκριμένο άρθρο μάλλον αποδείχθηκε, προφητικό, αφού έναν χρόνο σχεδόν αργότερα ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Οι εργασίες της συνδιάσκεψης

Μία ημέρα πριν από την υπογραφή της ανακωχής (16/29 Ιουλίου 1913) κατέφτασε στο Βουκουρέστι ο Ελευθέριος Βενιζέλος,²⁹ για να λάβει μέρος στις εργασίες της συνδιάσκεψης που θα τερμάτιζαν –και τυπικά– τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Η ανακωχή των εχθροπραξιών και η συνδιάσκεψη στη ρουμανική πρωτεύουσα απασχόλησαν τον βαλκανικό και τον ευρωπαϊκό

²⁷ Αρχικά υπήρξε η σκέψη να «*γίνωσι ταυτοχρόνως δύο διασκέψεις αλλά χωρισταί, η μιν μία εις Νύσσαν, η δε ετέρα εις Βουκουρέστιον*». Στη συνδιάσκεψη της Νύσσας θα συζητούνταν τα περί ανακωχής, ενώ σ' αυτή του Βουκουρεστίου οι όροι της ειρήνης, βλ. «*Διπλή διάσκεψις εν Βουκουρεστίω και εν Νύσση*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6722, 14-7-1913, 3. Τελικά πραγματοποιήθηκε μόνο μία, αυτή στη ρουμανική πρωτεύουσα.

²⁸ «*Διάφοροι λόγοι συμβουλεύουν την ειρήνην. Ο πρώτος λόγος είνε ο μέγας κάματος των λαών, οι οποίοι επολέμησαν πρώτον κατά της Τουρκίας και έπειτα μεταξύ των [...] Εις τον κάματον δε και σχεδόν εις την φυσικήν εξάντλησιν προστίθεται η οικονομική εξάντλησιν [...] Η Ευρωπαϊκή δε επέμβασις εις τα Βαλκανικά πράγματα θα ήτο κακόν, διότι θα διήγειρε μεταξύ των Μ. Δυνάμεων ζηλοτυπίας, αντιθέσεις και ίσως συγκρούσεις αι οποίαι θα ήσαν καταστροφικαί*», βλ. «*Αι δυσκολίαι της ειρήνης*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 1.

²⁹ Την ελληνική αποστολή στο Βουκουρέστι αποτελούσαν ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια Δημήτριος Πανάς, ο διεθνολόγος και καθηγητής του Δημοσίου Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού και μετέπειτα Υπουργός Εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης και οι επιτελικοί στρατιωτικοί Αθανάσιος Εξαδάκτυλος και Κωνσταντίνος Πάλης και ο ανώτερος υπάλληλος του Υπουργείου των Εξωτερικών Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης. Τον Πρωθυπουργό, επίσης, συνόδευαν ο δημοσιογράφος της *Πατρίδος* Σπύρος Σίμος και ο υπεύθυνος του Γραφείου Τύπου της επιτελικής υπηρεσίας Θεόδωρος Πετρακόπουλος, βλ. «*Διπλή διάσκεψις εν Βουκουρεστίω και εν Νύσση*» και «*Ποιοι συνοδεύουν τον κ. Βενιζέλον*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6722, 14-7-1913, 3, 4.

Τύπο. Ο *Νεολόγος Πατρών* δημοσίευε συχνότατα ανταποκρίσεις από ξένες εφημερίδες που ασχολούνταν με τα συγκεκριμένα θέματα.³⁰ Η Ελλάδα προσερχόταν στις διαπραγματεύσεις με σαφώς ενισχυμένη τη διαπραγματευτική της θέση εξαιτίας των στρατιωτικών της επιτυχιών.³¹ Πρόεδρος της συνδιάσκεψης ορίσθηκε στις 17/30 Ιουλίου ο Majoresku, ο οποίος και συντόνισε τις εργασίες της.³² Στον ελληνικό Τύπο συχνά υπήρξαν τα εγκωμιαστικά σχόλια για το έργο που η ρουμανική πολιτική ηγεσία επιτελούσε στις διαπραγματεύσεις στο Βουκουρέστι.³³ Η παρουσία υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων από τις χώρες των Βαλκανίων στη συνδιάσκεψη (πρωθυπουργοί, υπουργοί Εξωτερικών κ.ά.) δημιουργούσε στον Τύπο συγκρατημένη αισιοδοξία για το

³⁰ «Αι [ρουμανικές] εφημερίδες δημοσιεύουν άρθρα περί της διασκέψεως. Η “Πολιτική” γράφει, ότι η Ρουμανική Κυβέρνησις επιδιώκει την οριστικήν εξασφάλισιν της ειρήνης και ότι αι εργασίαι της Διασκέψεως θα εισέλθουν πλησίον εις περιβάλλον, όπερ θα συμβάλη εις την ευόδωσιν των αρξαμένων διαπραγματεύσεων. Η “Ρουμανία” λέγει, ότι οι πρώην σύμμαχοι θα πεισθούν ότι ουχί διά του ξίφους είνε δυνατόν να λυθούν αι διαφοραί και συνέρχονται εκ νέου, όπως κανονίσουν το δυσχερές όντως ζήτημα της διανομής της κληρονομίας των. Η “Ρουμανική Ανεξαρτησία” αναφέρει ότι η πρώτη πράξις της διασκέψεως ήτο πράξις φιλανθρωπίας. Τονίζει δε την ελπίδα, ότι ταχέως η διάσκεψις του Βουκουρεστίου θα αποτελέση την αφετηρία νέας περιόδου διά Βαλκανικά Κράτη» και «Τηλεγραφούν εκ Παρισίων εις τους “Τάμς”, ότι ο Γαλλικός τύπος εχαιρέτησεν ως ευνοϊκήν διά τα αποτελέσματα της διασκέψεως του Βουκουρεστίου την απόφασιν περί αναστολής των εχθροπραξιών, προειδοποιεί δε την Βουλγαρίαν, ότι εφ’ όσον ενδιαφέρεται διά τα ιδιαίτερα της συμφέροντα, πρέπει ν’ αποφύγη τα χιμαιρικά σχέδια, όπως το της αυτονομίας της Μακεδονίας και τούτο, ίνα μη παρέρχεται ο χρόνος, όστις είνε πολυτιμώτερος δι’ αυτήν. Ο Γαλλικός τύπος βεβαιού, ότι η Γαλλία συμπαθεί την Ελληνικήν αξίωσιν περί Καβάλλας και Θάσου». Ο ανταποκριτής, τέλος, των *Τάμς* αναφερόμενος σε συνάντησιν του Βενιζέλου και του Βούλγαρου πληρεξούσιου Τόντζεφ τόνιζε: «η τύχη της Καβάλλας θα αποτελέση σοβαρώτατην ελληνοβουλγαρικήν διένεξιν», βλ. «Σχετικά προς την διάσκεψιν Βουκουρεστίου», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6728, 20-7-1913, 4.

³¹ Ο Ελληνικός Στρατός, αν και είχε υποστεί σημαντικές φθορές στη διάρκεια της ελληνοβουλγαρικής σύρραξης, κατόρθωσε να προελάσει ανατολικά έως την Ξάνθη, ενώ το ίδιο χρονικό διάστημα ο Ελληνικός Στόλος κατέλαβε το Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολη).

³² Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7038, 26-7-1913, 1. «Η Ρουμανία», εφημ. *Εστία*, Αθήνα, γ’ έκδοσις, 26-7-1913, 1. «Η ειρήνη και τα εθνικά δίκαια», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6488, 27-7-1913, 1. «Αι ενέργειαι της Ρουμανικής Κυβερνήσεως», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3513, 14-8-1913, 1. Αντωνόπουλος, ό.π., 135-136.

³³ «[...] ουδείς άλλος ήδύνατο να διαλλάξη τας αντιθέσεις και να ωθήση τας διαπραγματεύσεις προς το ποθούμενον τέμμα, ταχύτερον και ασφαλέστερον από την Ρουμανίαν. Και το έργον τούτο εξέτελεσεν ευθύτατα και ειλικρινέστατα ο βασιλεύς Κάρολος και η κυβέρνησις Μαγιορέσκου, υπό την επιδοκιμασίαν πάντων των εκτός της εξουσίας κομμάτων», βλ. «Η χθεσινή υπογραφή της προκαταρκτικής ειρήνης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα αρ. φύλ. 6023, 26-7-1913, 1. «[...] εις την πλήρη κατίσχυσιν της ιδέας της ηθικής και του δικαίου, συνετέλεσεν απείρως η θαρραλέα μεσολάβησις της Ρωμουνίας», βλ. «Η ειρήνη», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 1.

αίσιο αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων.³⁴ Αντίθετα με τις εφημερίδες, ο Σέρβος Πρέσβης στη Σόφια, Σπαλαΐκοβιτς, διέκρινε στη συνδιάσκεψη μια ατμόσφαιρα καχυποψίας και φόβου.³⁵ Σκοπός, πάντως, όσων παρευρίσκονταν στο Βουκουρέστι ήταν –σύμφωνα με δηλώσεις τους– να συνομολογήσουν «όχι ειρήνην επισφαλή αλλά διαρκή, στέρεαν, ήτις να μη αποτελή ανακωχήν μινών τινών ή ετών».³⁶ Στις εφημερίδες, επίσης, της εποχής η συνδιάσκεψη στη ρουμανική πρωτεύουσα προβαλλόταν ως η πρώτη απόπειρα των βαλκανικών χωρών να διευθετήσουν τις διακρατικές τους υποθέσεις χωρίς ευρωπαϊκές παρεμβάσεις.³⁷

Το έντονο ενδιαφέρον της Βουλγαρίας να επιτύχει εδαφικά την έξοδο της στο Αιγαίο είχε ως συνέπεια να βρεθεί η ελληνική αντιπροσωπεία στο Βουκουρέστι αντιμέτωπη με «τρομεράς και ποικίλας αντιδράσεις».³⁸ Η έξοδος της Βουλγαρίας στο Αιγαίο Πέλαγος θα συνεπαγόταν για την Ελλάδα, όπως επεσήμαινε σε άρθρο του στην εφημερίδα *Αθήναι* ο Ιωάννης Κουντουριώτης, τη διαρκή εμπόλεμη κατάσταση των δύο χωρών.³⁹ Οι εκ διαμέτρου

³⁴ «Το πράγμα δεν φαίνεται να στερήται σημασίας και δύναται τις να πιστεΐη, ότι οι δύο Πρωθυπουργοί [Ελ. Βενιζέλος, Ν. Rašić] έλαβον ενδείξεις, ότι δεν πρόκειται να κάμωσι το ταξείδιον απλώς προς το θεαθήναι, ή διά να ακούσωσι τους πληρεξουσίους της Βουλγαρίας αναπτύσσοντας την δικολαβικήν των δεινότητα προς υποστήριξιν μόνον των περί ανακωχής πόθων των», βλ. «Το ταξείδιον Βουκουρεστίου», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6722, 14-7-1913, 1. «Η Συνδιάσκεψις του Βουκουρεστίου», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3514, 15-8-1913, 1, 4. «Ήλθομεν όπως αποφασίσωμεν και ουχί διά να ρητορεύσωμεν [...]», βλ. «Η βαλκανική και η ευρωπαϊκή ατμόσφαιρα», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 1.

³⁵ «Εξ όσων δύναται τις να κρίνη από τας εντυπώσεις, τας συλλεγείσας παρά τοις διπλωματικοίς κύκλοις και τας των πληρεξουσίων, φαίνεται, ότι αι εργασίαι της Διασκέψεως θα αρχίσουν με μίαν ατμόσφαιραν υπομίων, ή μάλλον φόβου κατά την αντίληψιν μερικών. Υπομίων όσον αφορά τας αμοιβαίας προθέσεις και την αμοιβαίαν συνδρομήν, φόβου δε, μήπως αι διαπραγματεύσεις προσκρούσωσι ου μόνον, αλλά και προκαλέσωσι περιπλοκάς, ιδία εκ ταιαύτης ή ταιαύτης στάσεως αυτής ή εκείνης της Δυνάμεως», βλ. «Συμπεράσματα απαισιόδοξα», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 2.

³⁶ «Υπό του πόθου τούτου εμπνέονται εν ίσω μέτρω, η Ρουμανία, η Σερβία, η Ελλάς και το Μαυροβούνιον», βλ. «Περί την διάσκεψιν του Βουκουρεστίου ανακοινώσεις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6728, 20-7-1913, 1.

³⁷ Η εφημερίδα *Χρόνος* του Παρισιού ανέφερε: «[...] η Ευρώπη θα λαμβάνη ακριβή γνώσιν των διαπραγματεύσεων. Αλλά δεν θα παίξη αυτήν την φοράν, ως εις το Λονδίνον, ρόλον Μέντορος και κηδεμόνος [...] Τα Βαλκάνια πρόκειται να καταρτίσουν την δικήν τους ισορροπίαν», βλ. «Πώς κρίνει ο Χρόνος των Παρισίων την συνδιάσκεψιν του Βουκουρεστίου», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10383, 21-7-1913, 1. «Αι δυσκολίαι της ειρήνης», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 1.

³⁸ «Πώς εκερδήσαμεν την Καβάλλαν», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 1.

³⁹ «Η κατοχή της Θράκης παρά της Βουλγαρίας και η κάθοδος αυτής εις το Αιγαίον, οριστικώς θα σημάνη την διαρκή εμπόλεμον κατάστασιν, ήτις θα έχη εις αναστάτωσιν αιώνας την

μάλιστα αντίθετες επιδιώξεις της Ελλάδας και της Βουλγαρίας ως προς τα σύνορα συντέλεσαν στο να καθυστερήσει η τελική ρύθμιση της ελληνοβουλγαρικής μεθόριου συγκριτικά με τη σερβοβουλγαρική και ρουμανοσερβική, οι οποίες και διευθετήθηκαν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα.⁴⁰ Όσον αφορά την ελληνοβουλγαρική μεθόριο, η βουλγαρική πλευρά δήλωνε ότι «δεν παραιτείται του κόλπου του Ορφανού, της Γευγελής, της Στρώμνιτσας, του Ιστίπ, του Κράτοβο και των Κοτσάνων». Πρότεινε δηλαδή σύνορα κατά τέτοιον τρόπο, ούτως ώστε να περιέλθει ολόκληρη σχεδόν η Ανατολική Μακεδονία στη Βουλγαρία, συμπεριλαμβανομένης και της Καβάλας. Οι Βούλγαροι αρνούσαν επίσης «την πληρωμήν οιασδήποτε πολεμικής αποζημιώσεως».⁴¹ Πριν, όμως, από τη συνδιάσκεψη στη ρουμανική πρωτεύουσα ο Έλληνας Βασιλιάς και το υπουργικό συμβούλιο είχαν καθορίσει τις προς ανατολάς ελληνικές διεκδικήσεις σε τρεις διαδοχικές γραμμές: α) της Μάκρης, β) του Πόρτο Λάγος και γ) του Νέστου.⁴² Πάνω σ' αυτές τις γραμμές θα αγωνιζόταν η ελληνική αντιπροσωπεία στο Βουκουρέστι. Αρχικά η Ελλάδα ζήτησε να ξεκινά η ελληνοβουλγαρική μεθόριος οκτώ χιλιόμετρα δυτικά του Δεδέαγατς –τη γραμμή της

Χερσόνησον του Αίμου [...] Ούτε σπιθαμή γης κατοικουμένη υπό Ελλήνων δεν πρέπει να εκχωρηθή εις αυτούς. Το σύνθημα της Ελλάδος και των συμμάχων πρέπει να είναι: Έξω οι Βούλγαροι εκ της Θράκης, έξω εκ του Αιγαίου, διότι ως το εβροντοφώνησεν ο ένδοξος Βασιλεύς μας Κωνσταντίνος ο Βουλγαροκτόνος, είνε αναξία η φυλή αυτή να συγκαταλέγεται μεταξύ των πεπολιτισμένων Εθνών», βλ. «Οι όροι της ειρήνης», εφημ. Αθήνα, Αθήνα, αρ. φύλ. 3861, 3-7-1913, 1. Πιθανόν η χρησιμοποίηση του επιθέτου «Βουλγαροκτόνος» από τον Κουντουριώτη για τον Έλληνα Βασιλιά να οριοθετεί γεωγραφικά το εδαφικό πρότυπο επέκτασης του ελληνικού κράτους, τα όρια δηλαδή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας των χρόνων της Μακεδονικής Δυναστείας. Η σύνδεση του ελληνικού βασιλείου με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία επιχειρούνταν και μέσω της προσωνυμίας του Κωνσταντίνου ως ΙΒ', στοιχείο που τον καθιστούσε στη συνείδηση της κοινής γνώμης ως τον διάδοχο του Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου, του μαρμαρωμένου Βασιλιά. Σχετικά με την προσωνυμία Κωνσταντίνος ΙΒ' ο ίδιος ο Βασιλιάς τόνιζε: «Πρέπει να ομολογήσω ότι δεν με συγκινούν και πολύ οι τίτλοι, που ημπορεί κανείς εύκολα να πάρη ή να αφήση. Ούτε βλέπω να υπάρχη καμμία πρακτική διαφορά και διά την πραγματοποίησιν ακόμη των εθνικών ιδεωδών αν θα λέγομεν απλώς Κωνσταντίνος ή Κωνσταντίνος Α', ή Κωνσταντίνος ΙΒ'. Δεν θέλω βέβαια με αυτό να ειπώ, ότι δεν θα απεδεχόμην με δικαίαν υπερηφάνειαν την προσωνυμίαν του ΙΒ'. Εγώ όμως έχω ένα πόθον, τον οποίον ελπίζω να με βοηθήση ο Θεός γρήγορα να εκπληρώσω», βλ. «Λόγοι Βασιλέως προφητικοί», εφημ. Νεολόγος Πατρών, Πάτρα, αρ. φύλ. 6738, 30-7-1913, 1. «Κωνσταντίνος ΙΒ' ο εκδικητής. Αι πρώται νίκαι», εφημ. Σφαίρα, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9427, 20-6-1913, 1.

⁴⁰ «Τηλεγραφικά ειδήσεις», εφημ. Νεολόγος Πατρών, Πάτρα, αρ. φύλ. 6729, 21-7-1913, 3 και αρ. φύλ. 6737, 29-7-1913, 2.

⁴¹ «Ποιοι οι βουλγαρικοί όροι», εφημ. Νεολόγος Πατρών, Πάτρα, αρ. φύλ. 6730, 22-7-1913, 4.

⁴² Πρεβελάκης, ό.π., 655-656.

Μάρκης– και να περιλαμβάνει «την Γιουμουλτίναν και την Ξάνθην».⁴³ Ο Έλληνας Πρωθυπουργός διεκδικούσε την εν λόγω γραμμή ως σύνορο, ούτως ώστε σε περίπτωση υπαναχώρησης από τις αρχικές του διεκδικήσεις να διατηρούσε τουλάχιστον τη γραμμή του Πόρτο Λάγος ή –όπως και έγινε– τη συνοριακή γραμμή του Νέστου.⁴⁴ Ο Βενιζέλος βάσιζε τις ελληνικές αξιώσεις για τα σύνορα, αφενός, στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού, καθώς το μεγαλύτερο μέρος στις διεκδικούμενες περιοχές αποτελείτο από ελληνόφωνους χριστιανούς,⁴⁵ και, αφετέρου, στη δημιουργία ισορροπίας μεταξύ των τεσσάρων βαλκανικών κρατών (Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ρουμανίας). Στο πλαίσιο, πάντως, της διατήρησης ενδοβαλκανικής ισορροπίας η ελληνική πλευρά παραιτήθηκε από τη διεκδίκηση της Δυτικής Θράκης, όχι όμως και από την Καβάλα.⁴⁶ Η ελληνική κυβέρνηση, στην προσπάθειά της να αποτρέψει μελλοντικές βιαιότητες στη Θράκη ανάλογες μ' εκείνες που πραγματοποίησαν οι Βούλγαροι –«το βδέλυγμα των κτηνανθρώπων»– στη Νιγρίτα, τη Δοϊράνη, το Δεμίρ Ισάφ (Σιδηρόκαστρο), τις Σέρρες, την Καβάλα και το Δοξάτο, σκόπευε να ζητήσει από τη συνδιάσκεψη την αυτονόμηση της περιοχής.⁴⁷ Ο ίδιος ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι η απελευθέρωση της Θράκης αποτελούσε ευρωπαϊκή υπόθεση και γι' αυτό έπρεπε οι Μεγάλες Δυνάμεις να λάβουν θέση.⁴⁸ Η παραχώρηση, τελικά, της Θράκης στους Βούλγαρους συνάντησε αντιρρήσεις. «*Άκρον άωτον μετριοπαθείας*» χαρακτήριζε η *Ακρόπολις* την παραχώρηση από την Ελλάδα «*ολοκλήρου της βορείας Μακεδονίας εις την Βουλγαρίαν*». Η εφημερίδα μάλιστα θεωρούσε «*πολύ σκληρά παραχώρησις*» περιοχών «*τας οποίας επότισεν αφθόνως με το πολύτιμον αίμα του*» ο Ελληνικός Στρατός. Καλούσε, τέλος, τον Έλληνα Πρωθυπουργό να εμμείνει στα δόγματα: «*ουδείς Έλλην υπό τους Βουλγάρους*» και «*η Βουλγαρία μακράν από το Αιγαίον*», εάν σκόπευε «*να ξαναγυρίση στις Αθήνας*».⁴⁹

⁴³ Εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6727, 19-7-1913, 4. «Τηλεγραφήματα», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7710, 21-7-1913, 3.

⁴⁴ «Πώς εκερδήσαμεν την Καβάλλαν», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 1.

⁴⁵ «Το κύριον θέμα της εν Βουκουρεστίω συζητήσεως», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6020, 23-7-1913, 1.

⁴⁶ Η παραχώρηση της Καβάλας στην Ελλάδα παρουσιαζόταν σε σχετικό άρθρο ως υλική αποζημίωση για έναν πόλεμο «*όστις εστοίχισεν εις το κράτος πεντακόσια εκατομμύρια, εις δε την εθνικήν οικονομίαν οικονομίαν τρία τουλάχιστον δισεκατομμύρια [...]*», βλ. στο ίδιο.

⁴⁷ «Να αυτονομηθή η Θράκη», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα αρ. φύλ. 6000, 3-7-1913, 1.

⁴⁸ «Η απελευθέρωσις της Θράκης υποχρέωσις τιμής διά την Ευρώπην», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10342, 10-7-1913, 1.

⁴⁹ «Έντιμον ειρήνην προ πάντων οι νικηταί», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10353, 21-7-1913, 1.

Καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στο Βουκουρέστι οι Βούλγαροι επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στη διατήρηση διευρυμένων παράκτιων περιοχών στο Αιγαίο και ενός τουλάχιστον λιμανιού. Από την πρώτη κιόλας συνεδρία της διάσκεψης (17/30 Ιουλίου 1913) φάνηκε ότι το λιμάνι αυτό θα ήταν η Καβάλα. Οι ελληνοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις επικεντρώθηκαν στη συγκεκριμένη μακεδονική πόλη, για την κυριότητα της οποίας διεξήχθη έντονος διπλωματικός αγώνας,⁵⁰ καθώς παρουσίαζε ιδιαίτερο εμπορικό, ναυτιλιακό και στρατιωτικό ενδιαφέρον.⁵¹ Όσον αφορά τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων για την Καβάλα, η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία τάχθηκαν υπέρ της εκχώρησής της στη Βουλγαρία, ενώ η Γερμανία, η Γαλλία και η Ρουμανία⁵² στήριζαν την παραχώρησή της στο ελληνικό βασίλειο.⁵³ Η

⁵⁰ «Αι εν Βουκουρεστίω διαπραγματεύσεις», *Ηχώ του Λονδίνου*, Λονδίνο, αρ. φύλ. 28, 26-7/8-8-1913, 1. Αναφορές στην ελληνικότητα της Καβάλας υπήρξαν συχνότατες στις ελληνικές εφημερίδες της εποχής. Ενδεικτικά βλ. «*Η Καβάλα υπήρξε πάντοτε Ελληνική, είνε και σήμεραν υπέρ πάσαν άλλην πόλιν Ελληνική και έχει Έλληνες κατοίκους*», βλ. «Το κύριον θέμα της εν Βουκουρεστίω συζητήσεως», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6020, 23-7-1913, 1. «[...] η νικήτρια Ελλάς, η συντρίψασα εντός μηνός τα Βουλγαρικά είδωλα και αναστηλώσασα την Ελληνικήν Ιδέαν υπεράνω πάσης Ιμπεριαλιστικής ψευδεπιδείξεως και πλαστής μεγαλοουργίας, η Ελλάς η ταπεινώσασα διά των αστραπηβόλων όπλων της την Βουλγαρικήν μεγαλαυχίαν και υπεροψίαν, αγωνίζεται πνευσιώσα να πείση ότι η Καβάλλα είνε Ελληνική!», βλ. «Τα ελληνικά δίκαια εις την διάσκεψιν του Βουκουρεστίου», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6485, 24-7-1913, 1.

⁵¹ «*Η Καβάλλα με τον πλήρη ζωής της λιμένα θα καλύψη μέγα μέρος των αναγκών της Ελλάδος καθόσον ούτε η Ήπειρος ούτε αι νήσοι, εξαιρέσει της Μυτιλήνης, υπόσχονται σημαντικά έσοδα εις τον προϋπολογισμό του Κράτους. Ήδη από του Μαΐου 1912 η Τουρκική Κυβέρνησις σύνηψε συμβόλαιον μετ' επιχειρηματιών Γάλλων προς κατασκευήν λιμένος εις Καβάλλαν της θαυμασίας ταύτης υπό αγγρονομικήν έποψιν πόλεως, της μελλούσης διά της επεκτάσεως του σιδηροδρόμου Δράμας-Καβάλλας να καταστή ο σημαντικώτερος ανταγωνιστής της Θεσσαλονίκης. Η μεγάλη σημασία της Καβάλλας έγκειται ως γνωστόν εις την εξαγωγήν του αρίστης ποιότητος καπνού των περιχώρων της. Η ετησία εξαγωγή ανέρχεται περίπου εις 8 έως 10 εκατομμύρια οκάδες προς μέσην τιμήν 5 φράγκων κατ' οκάν*», βλ. «Αι νέαι ελληνικάί χώραι υπό πλουτολογικήν έποψιν», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6757, 19-8-1913, 1. Ο Άγγλος Πρεσβευτής στο Βουκουρέστι, σερ Colville Barclay, ανέφερε, επίσης, στον Edward Grey για την Καβάλα: «*Εκ των πρώτων κατέστη φανερόν, ότι το ζήτημα της Καβάλας και της περιφερείας ήτο προφανές ότι θα απεδεικνύετο το πλέον επικίνδυνον εμπόδιον. Η Καβάλα διεξεδικείτο από τας δύο χώρας όχι μόνον ως λιμήν, αλλά λόγω των εισοδημάτων των προερχομένων από τον ασυναγώνιστον καπνόν, ο οποίος εκαλλεργείτο εις την περιφέρειαν. Και τα δύο μέρη ήσαν ανυποχώρητα [...]*», βλ. Μαρκεζίνης, ό.π., 223.

⁵² Η Ρουμανία υποστήριξε την ελληνικότητα της Καβάλας, αφού προηγουμένως έλαβε διαβεβαιώσεις από τον Έλληνα Πρωθυπουργό για παραχώρηση εκπαιδευτικών και θρησκευτικών δικαιωμάτων στους Κουτσοβλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας, για σύσταση επισκοπής των Βλάχων και για δυνατότητα επιχορήγησης των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων των Κουτσοβλάχων από τη ρουμανική κυβέρνηση υπό την επίβλεψη του ελληνικού κράτους, βλ. Ε. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Αθήνα

εφημερίδα *Πατρίς* υποστήριζε ότι στο Βουκουρέστι οι πρεσβευτές τριών από τις Μεγάλες Δυνάμεις «από της πρώτης ημέρας εφάνησαν δυσμενώς ή μάλλον εχθρικός διακείμενοι ως προς το ζήτημα της Καβάλλας, την οποίαν αι Κυβερνήσεις των ενόουν να παραχωρήσουν εις τους Βουλγάρους ως διέξοδον αυτών εις το Αιγαίον». ⁵⁴ Στην τελική, πάντως, απόφαση για την ενσωμάτωση της εν λόγω μακεδονικής πόλης στην ελληνική επικράτεια καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισε η παρέμβαση του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄, ο οποίος «δεν έπαυσεν από της αρχής της Βαλκανικής κρίσεως να ασχολήται ενεργητικώτατα» με την ελληνική υπόθεση. ⁵⁵ Ο τελευταίος, προκειμένου να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος σκοπός, ζήτησε και τη συνδρομή του Ρουμάνου Βασιλιά Κάρολου. ⁵⁶

1948, 65-66. Αντωνόπουλος, ό.π., 101-102, 154-156. Οι συγκεκριμένες παραχωρήσεις έγιναν αργότερα αντικείμενο αυστηρότατης κριτικής, βλ. *Εφημερίδα των Συντητήσεων της Βουλής*, Αθήνα, 13-11-1913 (6η συνεδρίαση), 99 και 20-2-1914 (38η συνεδρίαση), 709-710. «Η ρουμανική πολιτική και ο ηπειρωτικός αγών» και «Αι αιτιάσεις των Ρουμάνων», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ., 6259, 24-3-1914, 1 και αρ. φύλ. 6267, 1-4-1914, 1, αντίστοιχα. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι οι παραχωρήσεις αυτές υπαγορεύτηκαν «από την ανάγκη όχι μόνο για την εξασφάλιση της συμπαραστάσεως του Βουκουρεστίου στη διεκδίκηση της Καβάλλας, αλλά και για την εξισορρόπηση ανάλογης παραχωρήσεως της Βουλγαρίας, στο περιθώριο της Συνδιασκέψεως του Λονδίνου», βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, 97.

⁵³ Σφέτας, ό.π., 115.

⁵⁴ «Πώς εκερδήσαμεν την Καβάλλα», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 2.

⁵⁵ «Διατείνονται ότι η παρέμβασις του Γουλιέλμου Β΄ υπήρξεν αιφνηδία, και στιγμιαία έμπνευσις άνευ της οποίας δεν θα υπεγράφετο η ειρήνη. Απατώνται [...]». Στο ίδιο άρθρο ο Χρόνος του Παρισίου αναφερόταν σε επιστολή του Γουλιέλμου προς τον Κωνσταντίνο στην οποία ο πρώτος ανάμεσα στα άλλα τόνιζε: «Θα αγωνιστώ ως τίγρις διά τα δικάια σας», βλ. «Εκ των παρασκηνίων του Βουκουρεστίου», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6745, 6-8-1913, 1. Βλ. επίσης «Η Ειρήνη συνωμολογήθη. Η Καβάλλα ελληνική», *Νέα Κόρινθος*, Κόρινθος, αρ. φύλ. 398, 27-7-1913, 4. Εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7716, 27-7-1913, 3. «Ζήτημα της Καβάλλας», εφημ. *Αμάθεια*, Σμύρνη, αρ. φύλ. 10565, 27-7-1913, 1.

⁵⁶ Σχετικά με τα τηλεγραφήματα που αντάλλαξαν οι δύο εστεμμένοι βλ. «Η επέμβασις του Κάιζερ διά την ειρήνη», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6741, 2-8-1913, 2. Επιπρόσθετα βλ. «Και αρχιστράτηγος του Γερμανικού Στρατού», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1. Το τηλεγράφημα του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄ προς τον Βασιλιά Κάρολο ανέφερε: «Βερολίνον 19 Ιουλίου 1913. Αυτού Μεγαλειότητα Βασιλέα Βουκουρεστίου. Δύνασαι να κάμης τίποτε διά την Καβάλλα; Αποβλέπω συμπαθώς εις το ζήτημα τούτο. Εγκαρδίους χαιρετισμούς και ευχάς διά την επιτυχίαν σου. Γουλιέλμος», βλ. Βεντήρης, ό.π., 175-176. «Η ημεπίσμως “Αδεβέρουλ” πληροφορή σήμερον, ότι η αίσια έκβασις των διαπραγματεύσεων του Βουκουρεστίου πρέπει να θεωρηθή κυρίως ως αποτέλεσμα των συνεννοήσεων του Αυτοκράτορος της Γερμανίας και των Βασιλέων της Ελλάδος και της Ρωμανίας», βλ. «Ο ρόλος του αυτοκράτορος της Γερμανίας», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 2. Κ. Λούλος, «Ο ρόλος της Ελλάδας στα σχέδια της γερμανικής βαλκανικής πολιτικής (1912-1913)», στο Λύντια Τρίχα (επιμ.), *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων (1910-1914)*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1993, 39.

Η συνδιάσκεψη και οι Μεγάλες Δυνάμεις

Η κατάρρευση του βουλγαρικού μετώπου εξαιτίας των ελληνοσερβικών επιθέσεων και η πιθανολογούμενη εμπλοκή της Ρουμανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο προκάλεσαν τη διπλωματική παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστροουγγαρία, Γερμανία, Ιταλία). Στη συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου δημιουργήθηκαν, όπως αναφέρθηκε στην περίπτωση της Καβάλας, δύο αντίθετοι πόλοι. Στον έναν εντάχθηκαν η Γερμανία⁵⁷ και η Γαλλία,⁵⁸ οι οποίες υποστήριζαν με σθένος τις ελληνικές θέσεις,⁵⁹ ενώ στον άλλο η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία, οι οποίες τάχθηκαν υπέρ των βουλγαρικών αιτημάτων. Σύμφωνα με γαλλική εφημερίδα: «η Ρωσία εκ παραδόσεως και η Αυστρία εκ τακτικής θα τη παράσχουν [Βουλγαρία] αποτελεσματική υποστήριξιν».⁶⁰ Οι γερμανικές παρεμβάσεις υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων φανέρωναν την επιθυμία της Γερμανίας να ελέγξει τα Βαλκάνια μέσω του τριγώνου Βουκουρεστί-Κωνσταντινούπολη-Αθήνα. Ο Κάιζερ, συγχρόνως, ευελπιστούσε ότι με τη στάση του για την Καβάλα, αφενός, θα ενίσχυε τη γερμανική επιρροή στην Αθήνα σε βάρος της Γαλλίας και, αφετέρου, θα άμβλυνε με την ικανοποίηση των ελληνικών αιτημάτων στη Μακεδονία τις ελληνικές αξιώσεις στην Ήπειρο και στο Αιγαίο.⁶¹ Όσο για το ενδιαφέρον που επεδείκνυε η Γαλλία για την Ελλάδα, αυτό έγκειτο –εκτός από την κατοχύρωση της γαλλικής επιρροής στην Ανατολική Μεσόγειο έναντι του ιταλικού επεκτατισμού– και στο ότι είχαν επενδυθεί στο ελληνικό βασίλειο σημαντικά γαλλικά τραπεζικά κεφάλαια, τα οποία όφειλε να προασπίσει η γαλλική κυβέρνηση.⁶² Η Ρωσία, αντίθετα, αν και δήλωνε την επιθυμία της για ταχεία ειρήνευση στα Βαλκάνια, συντάχθηκε με τις βουλγαρικές θέσεις.⁶³ Υποστήριζε μάλιστα ότι θα έπρεπε

⁵⁷ Η ελληνική πλευρά επιζητούσε τη γερμανική βοήθεια, προσπαθώντας να επιτύχει τρεις διεκδικήσεις: τον σχηματισμό αντιβουλγαρικού bloc με τη Ρουμανία, την εξομάλυνση των ελληνοοθωμανικών σχέσεων και τον μετριασμό των ιταλικών διεκδικήσεων, καθώς «η πρεσβευτική διάσκεψη ήταν ανίσχυρη να επιβάλει», βλ. Γαρδίκ-Κατσιαδάκη, ό.π., 49-50.

⁵⁸ Ο Χρόνος του Παρισιού καλούσε τη Βουλγαρία «να δεχθή τας συνεπείας της επιθέσεώς της και των σφαλμάτων της». Ο Γάλλος αρθρογράφος, επίσης, τόνιζε: «Πρέπει να διαγνώση καθαρώς την κατάστασιν και να μη πλανηθή ως προς την έκτασιν των καταστροφών της, διότι θα παρεσκεύαζεν ούτω εις εαυτήν πικράς απογοητεύσεις, εάν ήθελε στηρίξει απατηλάς ελπίδας επί παρεμβάσεων Αυστρο-Ιταλικών, ως εκείναι τας οποίας ανεφέρομεν χθες», βλ. «Προς την ειρήνην», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6727, 19-7-1913, 1.

⁵⁹ Αντωνόπουλος, ό.π., 144.

⁶⁰ «Ο “Χρόνος” αισιοδοξών», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6728, 20-7-1913, 1.

⁶¹ Γαρδίκ-Κατσιαδάκη, ό.π., 51. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», 354.

⁶² Γαρδίκ-Κατσιαδάκη, ό.π., 47.

⁶³ Ο Σεργκεί Σαζόνωφ, Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, τόνιζε στον Γάλλο Πρεσβευτή στη Ρωσία Θεόφιλο Ντελκασέ: «Η Ελλάδα διαθέτει τόσα λιμάνια, ώστε να μη γνωρίζει πώς θα

να παραχωρηθούν η Θράκη και η Καβάλα στη Βουλγαρία, διαφορετικά η χώρα θα πλήττονταν ανεπανόρθωτα σε οικονομικό και ηθικό επίπεδο.⁶⁴ Οι Ρώσοι αντιπρόσωποι στη διάσκεψη υπέβαλαν μια σειρά από επιχειρήματα, προκειμένου να υποστηρίξουν τις απόψεις τους.⁶⁵ Τα βουλγαρικά αιτήματα υποστήριξε και η Αυστροουγγαρία, η οποία μαζί τη Ρωσία ανέλαβαν «να αποτρέψουν τον εκμηδενισμό της ηττημένης Βουλγαρίας».⁶⁶ Όσο για την Αγγλία και την Ιταλία, αυτές διατήρησαν –φαινομενικά τουλάχιστον– την ουδετερότητά τους,⁶⁷ αφού δεν εναντιώθηκαν στα ελληνικά αιτήματα, ούτε όμως και τα υποστήριζαν. Η Αγγλία υιοθέτησε, τελικά, μια στάση ανάλογη μ' αυτή της Γαλλίας, αποσκοπώντας να αναστείλει «την υπέρμετρη ενίσχυση μιας ενδεχόμενα φιλορωσικής Βουλγαρίας».⁶⁸ Αξίζει να επισημανθεί ότι καθ' όλη τη διάρκεια της συνδιάσκεψης έντονη υπήρξε η φημολογία –βάσει της ευρωπαϊκής και ελληνικής αρθρογραφίας– ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις σκόπευαν να αναθεωρήσουν το σύνολο ή και μέρος της συνθήκης, όταν αυτή θα συνομολογούνταν.⁶⁹ Ο Χρόνος του Παρισιού, μάλιστα, θεωρούσε ότι τα περι

τα χρησιμοποιήσει. Θα λάβει τη Θεσσαλονίκη. Ανατολικά της Θεσσαλονίκης μόνο η Καβάλα είναι δυνατό να αποτελέσει ένα αξιόλογο λιμάνι. Το Ντεντέ-Αγάτς δεν αξίζει τίποτε. Όσον αφορά τον Αίνο, η ακραία συνοριακή θέση του το καθίσα αχρησιμοποίητο. Είναι δίκαιο η Βουλγαρία να έχει ένα λιμάνι στη θάλασσα του Αιγαίου [...], βλ. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», 354.

⁶⁴ Η Ρωσία «δεν δύναται να επιτρέψει υπερβολικήν εξασθένησιν ούτε ταπεινώσιν της Βουλγαρίας», βλ. «Η στάσις της Ρωσσίας», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10342, 10-7-1913, 1. «Οι όροι της ειρήνης», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3861, 3-7-1913, 1.

⁶⁵ «1^{ον}. Η Ελλάς δεν έχει (;) ανάγκην της Καβάλλας ενώ η Βουλγαρία έχει ανάγκην!! 2^{ον}. Δεν πρέπει η Ελλάς να καταστή πολύ ισχυρά πλησίον των στενών των Δαρδανελλίων. 3^{ον}. Η Αυστρία ευνοεί την Βουλγαρίαν, επομένως η Ρωσία αναγκάζεται να την μιμηθή, κάμνουσα το ίδιον. 4^{ον}. Την νήσον Θάσσον είχαν υποσχεθή εις την Βουλγαρίαν, και η Καβάλλα είνε αχώριστος», βλ. «Η Γαλλία κατά της Ρωσσίας και υπέρ της Ελλάδος», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 1.

⁶⁶ «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου απέναντι ημών και της Βουλγαρίας», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6026, 29-7-1913, 1 και αρ. φύλ. 6028, 31-7-1913, 1, αντίστοιχα. «Η στάσις της Ρωσσίας», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10342, 10-7-1913, 1. Εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7717, 28-7-1913, 4. «Η αναθεώρησις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6736, 28-7-1913, 1.

⁶⁷ Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7038, 26-7-1913, 1.

⁶⁸ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, 95-96.

⁶⁹ Ο γαλλικός Τύπος δημοσίευσε άρθρο με τίτλο: «Η Ανησυχία των Παρισινών επί τη ιδέα ότι θα αναθεωρηθή η Συνθήκη» το οποίο ανάμεσα στα άλλα ανέφερε: «*Τετάρτη* [25.7.1913]. Μόλις σήμερον την πρωΐαν αι εφημερίδες αναγγέλλουν ότι οι αντιπρόσωποι των Μ. Δυνάμεων εν Βουκουρεστίω έλαβον εντολήν εκ μέρους των Κυβερνήσεών των, όπως ανακοινώσουν εις τους πληρεξουσίους της Διασκέψεως του Βουκουρεστίου, ότι η συνθήκη ήτις θα συνομολογηθή θα υποβληθή εις την αναθεώρησιν της Ευρώπης, ιδίως όσον αφορά το ζήτημα της Καβάλλας», βλ. «Η αναθεώρησις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6736, 28-7-1913, 1. Ενδεικτικό, επίσης, του κλίματος που επικρατούσε είναι άρθρο του γαλλικού Χρόνου, που

αναθεώρησης υποκινούνταν «φανερά υπό του αυστριακού τύπου» και σημείωνε ότι «αι δυνάμεις κατά τας Βιενναίας συναδέλφους, έχουν το δικαίωμα και το καθήκον να επιληφθούν της συνθήκης να την εξετάσουν με γιαλιά γραμματοδιδασκάλου και να την αναθεωρήσουν εν ανάγκη συμφώνως προς τα συμφέροντα της Ευρώπης».⁷⁰

Η υπογραφή της Συνθήκης

Η κατοχύρωση της Καβάλας στο ελληνικό βασίλειο, η οποία είχε επιτευχθεί σύμφωνα με την *Πατρίδα* αποκλειστικά από τον Βενιζέλο,⁷¹ επέτρεψε την άμεση υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης που τερμάτισε τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο.⁷² Σύμφωνα με το τελικό κείμενο,⁷³ το οποίο συνέταξε

σημείωνε: «Καθ' ην στιγμήν αναμένεται η υπογραφή της ειρήνης εν Βουκουρεστίω, πληροφορούμεθα, ότι αι Δυνάμεις, ανέλαβον σφαλεράν επιχείρησιν [...] Οι εν Βουκουρεστίω πρέσβεις ανεκοίνωσαν, ότι η συνθήκη θα αναθεωρηθή, είτε ως προς την Καβάλλαν, είτε εις ό,τι θίγει τα ευρωπαϊκά συμφέροντα. Εάν πρέπει να κρίνωμεν κυριολεκτικώς την ανακοίνωσιν ταύτην –ήδη γενομένην υπό της Αγγλίας και της Αυστρίας και ην θ' ακολουθήσουν και οι άλλοι πρέσβεις– αυτή παρουσίαση μεγάλας ανησυχίας. Διότι μας υπόσχεται συρράξεις ευρωπαϊκάς και συρράξεις βαλκανικάς. Η Αυστρία η οποία δεν εσκέφθη κατά το 1909 ότι η προσάρτησις της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης είχε ανάγκην αναθεωρήσεως Ευρωπαϊκής πώς τώρα μετέβαλε γνώμιν διά την συνθήκην του Βουκουρεστίου;», βλ. «Σφαλερά επιχειρήσεις η αναθεώρησις της συνθήκης της ειρήνης», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7717, 28-7-1913, 1. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρίας, κόμης Μπέτερχολντ, έκανε λόγο για την «αδικία» που επιχειρούνταν σε βάρος της Βουλγαρίας σχετικά με τη ρύθμιση των συνόρων της με την Ελλάδα και τη Σερβία αντίστοιχα και πρόβαλλε εθνολογικούς και οικονομικούς λόγους που επέβαλλαν την αναθεώρηση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Ακόμα και ύστερα από τη συνομολόγηση της Συνθήκης η Αυστρία έκανε λόγο για αναθεώρηση ή «περί συμπληρώσεως αυτής», βλ. «Πρότασις περί ... συμπληρώσεως της Συνθήκης του Βουκουρεστίου», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6030, 2-8-1913, 2. «Η αναθεώρησις της συνθήκης», εφημ. *Ηχώ του Λονδίνου*, Λονδίνο, αρ. φύλ. 29, 2/15-8-1913, 1. Την αναθεώρηση άφηνε ανοικτή και η Αγγλία. Ο Άγγλος Πρέσβης στο Βουκουρέστι δήλωνε σχετικά στον Ρουμάνο Πρωθυπουργό, T. Majoresku: «Οία δήποτε κι αν η της Συνδιασκέψεως του Βουκουρεστίου απόφασις, η Αγγλική Κυβέρνησις επιφυλάσσει εαυτή το δικαίωμα της αναθεωρήσεως, προς υπεράσπισιν των Βρετανικών συμφερόντων», βλ. Αντωνόπουλος, ό.π., 141. Η Ιταλία, από την πλευρά της, εμφανιζόταν κατά της αναθεώρησης: «[...] η Ιταλική Κυβέρνησις εκηρύχθη οριστικώς κατά της προτάσεως περί αναθεωρήσεως της συνθήκης του Βουκουρεστίου», βλ. «Η αναθεώρησις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6740, 1-8-1913, 2.

⁷⁰ «Η ειρήνη και αι Μεγ. Δυνάμεις», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7716, 27-7-1913, 1.

⁷¹ «Η ιστορία θα αναγράψη μίαν ημέραν χρυσοίς γράμμασι το όνομα του Ελευθερίου Βενιζέλου, ευτυχήσαντος διά της προσωπικής επιβολής του και του προσωπικού γοήτρου του να διασώση εν Βουκουρεστίω την Καβάλλαν, ευρεθείς αρχικώς εις τόσον δυσμενή πολιτικήν ατμόσφαιραν», βλ. «Πώς εκερδήσαμεν την Καβάλλαν», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 2.

⁷² Κατά τη διάρκεια του σύντομου Β΄ Βαλκανικού Πολέμου ο Ελληνικός Στρατός σύνηψε είκοσι δύο νικηφόρες μάχες (π.χ. Κιλκίς, Κοσταρίνου, Δεμίρ Ισάρ, στενών Κρέσνας, Σεμετλή, Τσουμαγιάς κ.λπ.) και κατέλαβε πόλεις όπως το Κιλκίς, η Δοϊράνη, η Γευγελή, το Δεμίρ

ειδική επιτροπή,⁷⁴ τα ελληνικά σύνορα επεκτείνονταν ανατολικά έως τις εκβολές του ποταμού Νέστου, η Ρουμανία λάμβανε την περιοχή της Σιλίστριας, η Σερβία διατηρούσε τα εδαφικά οφέλη που είχε αποκτήσει στο κεντρικό τμήμα της κοιλάδας του Αξιού και η Βουλγαρία προσαρτούσε τη Δυτική Θράκη. Με τη συγκεκριμένη, επίσης, συνθήκη αποτρεπόταν η οποιαδήποτε ανάμειξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις βαλκανικές υποθέσεις. Τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα –σύμφωνα με το άρθρο 5 της συνθήκης⁷⁵ και

Ισάρ, η Στρώμνιτσα, το Πετρίτσι, η Δράμα, το Πέχτεβον, το Μελένικο, η Μαχομία, το Νευροκόπι, η Καβάλα, η Ξάνθη, το Δεδέαγατς, το Πόρτο Λάγος, η Μάκρη, η Μαρόνεια, η Γιουμουλτσίνα, η Τσουμαγιά κ.λπ., βλ. «Η δράσις ελληνικού στρατού κατά τον δεύτερον πόλεμον», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6730, 22-7-1913, 3. Μπορεί ο συγκεκριμένος πόλεμος να ήταν συντομότερος συγκριτικά με τον Α΄ Βαλκανικό, υπήρξε όμως πιο αιματηρός και με περισσότερες υλικές καταστροφές. Υπολογίζεται ότι σ' αυτόν έχασαν τη ζωή τους 2.500 άνδρες και τραυματίστηκαν περίπου 20.000, σ' ένα στράτευμα το οποίο διέθετε 120.000-140.000 άνδρες, βλ. Μαρκεζίνης, ό.π., 215.

⁷³ Το κείμενο της συνθήκης υπέγραψαν από ελληνικής πλευράς ο Έλληνας Πρωθυπουργός, ο Πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια, ο Ν. Πολίτης και οι επιτελικοί στρατιωτικοί Εξαδάκτυλος και Πάλης, «διά την Σερβία: Ν. Πάσιτς, οι Μ. Γ. Ρίσιτς, Μ. Σπαλάκοβιτς, ο συνταγματάρχης Κ. Σμιλιάνιτς και ο αντισυνταγματάρχης Δ. Καλαφάτοβιτς», «διά την Βουλγαρία: Δ. Τόντσεφ, ο δόκτωρ Σ. Ιβάντσοφ, ο στρατηγός Φίτσεφ και ο αντισυνταγματάρχης Στάντισωφ», «διά το Μαυροβούνιον: Ι. Βούκοτιτς, Ι. Ματάνοβιτς και ο στρατηγός Σερδάρης», «διά την Ρουμανίαν: Τ. Μαχιόρεσκο, Τάκε Ιονέσκο, Αλ. Μαργιλομάν, ο Κ. Δισέσκο, ο στρατηγός πιασπιστής Κοάνδα, ο συνταγματάρχης Γ. Χριστέσκο», βλ. Αντωνόπουλος, ό.π., 90.

⁷⁴ «Σήμερον την 11^{ην} π.μ. συνέρχεται η ειδική της διασκέψεως επιτροπή προς σύνταξιν του κειμένου της οριστικής ειρήνης η οποία θα υπογραφή αύριον προ μεσημβρίας εγκρινομένου τούτου κατά την απογευματινήν γενικήν συνεδρίαν της Διασκέψεως. Η επιτροπή αυτή αποτελείται εκ των κ.κ. Ραβώχ διά την Βουλγαρίαν. Σπαλαϊκοβιτς διά την Σερβίαν, Πολίτου διά την Ελλάδα, Ματάκοβιτς διά το Μαυροβούνιον, Πισίνι και Φίλιτι διά την Ρουμανίαν. Προτάσει του κ. Βενιζέλου η διάσκεψις ανέθεσεν εις τον Ρουμάνον στρατηγόν κ. Κουάντα τα καθήκοντα του ειδικού στρατιωτικού πραγματογνώμονος επί των διαφόρων λεπτομερειών αίτινες δυνατόν να προκύψωσι κατά την σύνταξιν του κειμένου. Η επιτροπή θα ασχοληθή ειδικώς επί των λεπτομερειών της χαράξεως της συνοριακής γραμμής και θα προχωρήσει εις το σύνολον του κειμένου της ειρήνης εφ' όσον προχωρούν και αι ιδιαίτεροι συμφωνία επί των λοιπών δευτερευόντων ζητημάτων», βλ. «Το κείμενον της οριστικής ειρήνης», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7716, 27-7-1913, 3.

⁷⁵ «Άρθρον 5. Τα μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και του Βασιλείου της Βουλγαρίας σύνορα ακολουθοῦσι το εζής διάγραμμα, συμφώνως τω καταρτισθέντι υπό των οικείων στρατιωτικόν αντιπροσώπων πρακτικῶ τω παρηρητημένῳ εις το υπ. Αριθμ. 9 πρωτόκολλον της 25 Ιουλίου (7 Αυγούστου) 1913 της εν Βουκουρεστίῳ Συνδιασκέψεως. Η οροθετικὴ γραμμὴ αναχωρεῖ ἀπὸ των νέων βουλγαροσερβικῶν συνόρων ἐπὶ της κορυφογραμμῆς του ὄρους Μπέλες, καταλήγουσα εις τας εις το Αιγαίον Πέλαγος εκβολὰς του ποταμοῦ Νέστου. Μεταξὺ των δύο τούτων ἄκρων σημείων η οροθετικὴ γραμμὴ ακολουθεῖ το ενδεικνύμενον διάγραμμα ἐπὶ του συνημμένου χάρτου 1/200.000 του Αυστριακοῦ Επιτελείου, συμφώνως τη περιγραφῇ τη ἐπίσης παρηρητημένῃ τῷ παρόντι ἄρθρῳ. Μικτὴ Επιτροπὴ, συγκεκριμένη ἐξ ἰσαριθμῶν ἑκατέρου των συμβαλλομένων Ὑψηλῶν Μερῶν αντιπροσώπων, ἐπιφορτισθήσεται δέκα πέντε ἡμέρας μετὰ την υπογραφὴν της παρούσης Συνθήκης να χαράξῃ ἐπὶ του εδάφους την νέαν μεθόριον

του προσαρτημένου σ' αυτή Πρωτοκόλλου⁷⁶ καθορίστηκαν ανατολικά μεταξύ του όρους Μπέλες και των εκβολών του ποταμού Νέστου στο Αιγαίο και βόρεια από εγγύς της Στρώμιτισσας έως του όρους Μπέλες. Τα ελληνοσερβικά σύνορα ορίσθηκαν από ειδική διμερή επιτροπή που συνέταξε ιδιαίτερο πρακτικό, το οποίο και προσυπέγραψαν στο Βουκουρέστι οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας και της Σερβίας (21 Ιουλίου/3 Αυγούστου 1913) λίγες ημέρες πριν από τη συνολογήση της τελικής συνθήκης. Όσον αφορά τη Βουλγαρία, αν και ηττημένη, διατήρησε το Μελένικο και το Νευροκόπι στη Βόρεια Μακεδονία, καθώς και τη Δυτική Θράκη,⁷⁷ εκτός της Καβάλας. Στη συνθήκη, πάντως, δεν ελήφθησαν αποφάσεις για ζητήματα που άπτονταν άμεσα των ελληνικών συμφερόντων, όπως η τύχη των νησιών του Αιγαίου

γραμμής, συμφώνως τοις πρόσθεν συντεθειμένοις. Η επιτροπή αυτή θέλει διενεργήσει την διανομήν των ακινήτων κτημάτων και κεφαλαίων άτινα ανήκον μέχρι τούδε από κοινού εις επαρχίας, δήμους, κοινότητας κατοίκων, χωριζομένους διά των νέων συνόρων. Εν περιπτώσει διαφωνίας επί της διαχωράξεως ή των εκτελεστέων μέτρων, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη υποχρεούνται να αποταθώσιν εις κυβέρνησιν τρίτου φίλου κράτους, παρακαλούντα αυτήν να ορίση διαιτητήν, ούτινος η απόφασις επί των υπό αμφισβήτησιν σημείων θεωρηθήσεται ως οριστική. Συνομολογείται ρητώς ότι η Βουλγαρία παραιτείται πάσης επί της νήσου Κρήτης αξιώσεως», βλ. Αντωνόπουλος, ό.π., 86-87.

⁷⁶ «Η οροθετική γραμμή άρχεται επί της κορυφής της γραμμής του όρους Μπέλες από της βουλγαροσερβικής μεθορίου, ακολουθεί την κορυφογραμμήν ταύτην, κατέρχεται κατόπιν την κορυφογραμμήν, ήτις ευρίσκεται προς βορράν του Γιούργκλερι και προχωρεί μέχρι της συμβολής του Στρυμόνος και της Βιστρίτζας, ανέρχεται την Βιστρίτζαν, είτε διευθύνεται προς ανατολάς εις Τσιγκακέ-Καλεσί (1.500). Εκείθεν φθάνει εις την κορυφογραμμήν του Αλή Μπουτούς (υψόμετρον 1.650) και ακολουθεί την γραμμήν της διαχωρίσεως των υδάτων (υψόμετρα 1.820, 1.800, 713) και Στράγκατς. Εκείθεν, ακολουθούσα πάντοτε την γραμμήν της διαχωρίσεως των υδάτων διευθύνεται προς βορράν και έπειτα βορειοανατολικούς, ακολουθούσα την γραμμήν της διαχωρίσεως των υδάτων μεταξύ των υψόμετρων 715, 660, εξικνουμένη εις τα υψόμετρα 1.150 και 1.152, όθεν, ακολουθούσα την κορυφογραμμήν ανατολικώς του χωρίου Ρακίτση, διέρχεται τον Νέστον, διευθύνεται προς την κορυφήν του Ρούζα και του Ζελέζα, διέρχεται τον Δέσπατ (Ράνα) Σουγιού και φθάνει και του Τσούκα. Από του σημείου τούτου ακολουθεί πάλιν την γραμμήν της διαχωρίσεως των υδάτων και διερχόμενη διά Σίμπκκοβας-Καδδρακαγιά (1.750), Αλβίκα Δαγ (1.517), Καγίν-Τσαλ (1.811), Δεμπικλί (1.587), κατέρχεται προς νότον εις υψόμετρον 985, στρεφόμενη προς ανατολάς, νοτίως του χωριού Κάροβο, όθεν διευθύνεται προς ανατολάς, διέρχεται προς βορράν του χωρίου Καϊμπόβα, ανέρχεται πάλι προς βορράν και διέρχεται διά των υψόμετρων 1.450, 1.538, 1.350, και 1.845. Εκείθεν κατέρχεται προς νότον, διερχόμενη διά της Τσίγκλας (1.750), Κουσλάρ (2.177). Από του Κουσλάρ η οροθετική γραμμή ακολουθεί την γραμμήν της διαχωρίσεως των υδάτων του Νέστου και του Ιάσι Εβρέν-ντερέ διά του όρους Ρουγιάν και φθάνει εις Αχλάτδαγί (1.300), ακολουθεί την κορυφογραμμήν την διευθυνομένην προς τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Οκ-Τσιλάρ (41), και από του σημείου τούτου ακολουθεί τον ρουν του Νέστου, καταλήγουσα εις το Αιγαίον Πέλαγος», βλ. Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, 341-343.

⁷⁷ «Έντιμον ειρήνην προ πάντων οι νικηταί», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10353, 21-7-1913, 1.

και η οριστική χάραξη των συνόρων του υπό σύσταση αλβανικού κράτους. Δύο ημέρες μετά την ολοκλήρωση της συνδιάσκεψης στη ρουμανική πρωτεύουσα (30 Ιουλίου/12 Αυγούστου 1913) υπεγράφη –με πρόταση του Βενιζέλου– τετραμερές μυστικό πρωτόκολλο, το οποίο εγγυόταν αμοιβαία διπλωματική και στρατιωτική στήριξη της Ελλάδας, της Σερβίας, της Ρουμανίας και του Μαυροβουνίου σε περίπτωση μη επικύρωσης της Συνθήκης από τη Βουλγαρία.⁷⁸ Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί ότι μετά την υπογραφή της Συνθήκης τα ελληνικά στρατεύματα δεν αποσύρθηκαν εντός του ελληνικού εδάφους ως όφειλαν, αλλά παρέμειναν –κατόπιν παρακλήσεως της βουλγαρικής πλευράς– σε διάφορες περιοχές της Θράκης (Δεδέαγατς, Μάκρη, Μαρώνεια, Πόρτο Λάγος κ.λπ.).⁷⁹

Το τέλος του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου βρήκε την Ελλάδα με εκπληρωμένους τους στόχους που εξαρχής είχε θέσει.⁸⁰ Διατηρούσε τα κοινά σύνορα με τη Σερβία στον Αξίο, είχε καλύψει στρατιωτικά επαρκώς τη Θεσσαλονίκη και είχε επιφέρει νέα ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια, λόγω της ενσωμάτωσης στο ελληνικό βασίλειο της ανατολικής Μακεδονίας.⁸¹ Όπως ήταν φυσικό το πέρας της συνδιάσκεψης στο Βουκουρέστι και η υπογραφή της ομώνυμης συνθήκης (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913)⁸² εορτάστηκαν με ιδιαίτερη λαμπρότητα και επισημότητα τόσο στην Ελλάδα όσο και στη ρουμανική πρωτεύουσα. «*Η είδησις ανεκούφισε τα στήθη του Ελληνικού λαού και γενική χαρά διεχύθη εις όλας τας πόλεις και τα χωρία. Οι κώδωνες ήχησαν χαρμοσύνως και Δοξολογία ανεπέμφθη εις τον Ύψιστον διά την παύσιν των δεινών του πολέμου!*», είναι ορισμένα μόνο από τα σχόλια των εφημερίδων της εποχής για τις εορταστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα.⁸³ Στην Αθήνα, στον Πειραιά, αλλά και σ' άλλες ελληνικές πόλεις, η συνομολόγηση της ειρήνης εορτάστηκε με κανονιοβολισμούς, διαδηλώσεις και λαμπαδηδρομίες.⁸⁴ Όσο για τη ρουμανική πρωτεύουσα, την ολοκλήρωση

⁷⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό.π., 297.

⁷⁹ Αντωνόπουλος, ό.π., 134-135.

⁸⁰ Πρεβελάκης, ό.π., 655-656.

⁸¹ Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, ό.π., 45-46.

⁸² Η προκαταρκτική ειρήνη είχε υπογραφεί τρεις ημέρες πριν από την τελική συνθήκη (25 Ιουλίου/7 Αυγούστου 1913), βλ. «Η χθεσινή υπογραφή της προκαταρκτικής ειρήνης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6023, 26-7-1913, 1· Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7038, 26-7-1913, 4.

⁸³ «Ο εορτασμός της ειρήνης», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3886, 28-7-1913, 1. «*Τέλος πάντων η ειρήνη υπεγράφη μεταξύ των εμπολέμων εν Βουκουρεστίω [...]*», βλ. «Η Ειρήνη», εφημ. *Κρανγή*, Πάτρα, αρ. φύλ. 1, 4-8-1913, 1. «Χαράι και πανηγύρεις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6735, 27-7-1913, 3.

⁸⁴ «Ο εορτασμός διά την συνομολόγησιν της ειρήνης εις τα Αθήνας και τον Πειραιά. Κανονιοβολισμοί και διαδηλώσεις», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 5. «Η

των εργασιών ακολούθησε δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό της πόλης, ενώ το ίδιο βράδυ ο Ρουμάνος Πρωθυπουργός παρέθεσε επίσημο γεύμα στο Υπουργείο Εξωτερικών προς τιμήν όσων συμμετείχαν στη συνδιάσκεψη. Στην πρόποσή του ο Majoresku δεν παρέλειψε να αναφερθεί στο «*μεγάλο έργο της ειρήνης*» που επιτεύχθηκε στο Βουκουρέστι σε σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς και στη δημιουργία της νέας δύναμης που είχε πλέον διαμορφωθεί στην Ευρώπη μετά την υπογραφή της Συνθήκης, τη βαλκανική συμμαχία.⁸⁵ Την επομένη, επίσημο γεύμα παρέθεσε στα ανάκτορα και ο Ρουμάνος Βασιλιάς Κάρολος.⁸⁶

Η διπλωματική νίκη της ελληνικής αντιπροσωπείας στη ρουμανική πρωτεύουσα χαιρετίστηκε από το σύνολο του ελληνικού Τύπου.⁸⁷ Η *Εστία* τόνιζε ότι η Συνθήκη αυτή «*θα μείνη εις την Ιστορίαν ως μία των εντιμοτάτων και δικαιοτάτων συνθηκών εξ όσων είδον οι αιώνες*».⁸⁸ Ανάλογες θέσεις και χαρακτηρισμοί καταγράφονταν και στα πρωτοσέλιδα της *Σφαίρας* και της *Πατρίδος*. Η πρώτη χαρακτήριζε τη Συνθήκη ως «*δικαίωσις των περιλάμπρων*

χθесινή λαμπαδηφορία. Η διά των οδών παρέλασις. Ενθουσιασμός ζωηρότατος», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6737, 29-7-1913, 1. «Η απομηνή λαμπαδηφορία. Η χθесινή επίσημος δοξολογία», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7717, 28-7-1913, 1, 2.

⁸⁵ «*Η Διάσκεψις της ειρήνης εξεπλήρωσε την αποστολήν της. Είμαι ευτυχής, δυνάμενος να εκφράσω άπαξ έτι εις τους πληρεξουσίους των Βαλκανικών Κρατών τας ευχαριστίας ημών διά την τιμήν, την οποίαν μας έκαμαν, ελθόντες εις Βουκουρέστιον προς εκπλήρωσιν του έργου της ειρήνης, τόσον περιποθήτου, τόσον πλήρους υποσχέσεων διά το μέλλον των Κρατών. Η συμφωνία, ήτις επήλθεν εντός τόσου βραχέος χρόνου και η ενότης των βλέψεων, σημαίνουν την ύπαρξιν μιας νέας δυνάμεως εν Ευρώπη. Και το αποτέλεσμα αυτό επετεύχθη διά της εργασίας, της αφοσιώσεως και του συμβιβαστικού πνεύματος, του οποίου τα μέλη της Διασκεψέως έδωκαν δείγματα. Υψώσωμεν το ποτήριον υπέρ των διασήμων συνεργατών μας και υπέρ του μεγάλου έργου της ειρήνης*», βλ. «Ο πανηγυρισμός», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6737, 29-7-1913, 4.

⁸⁶ «Ο εορτασμός εν Βουκουρεστίω», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 4. «Και αρχιστράτηγος του Γερμανικού Στρατού» και «Η ειρήνη υπογράφεται σήμερα», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1. «Γεύμα εις τα ανάκτορα», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6738, 30-7-1913, 4.

⁸⁷ «Ο εορτασμός της ειρήνης», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3886, 28-7-1913, 1. Εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1. «Η Ελλάς του μέλλοντος», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6025, 28-7-1913, 1. Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7040, 28-7-1913, 1. Την επομένη της υπογραφής ολόκληρο το κείμενο της Συνθήκης δημοσιεύτηκε σ' αρκετές εφημερίδες εντός και εκτός Ελλάδας, βλ. «Ολόκληρον το κείμενον της υπογραφείσης οριστικής ειρήνης», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10361, 29-7-1913, 4. «Ολόκληρον το κείμενον της ειρήνης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6026, 29-7-1913, 1, 4. «Ολόκληρον το κείμενον της Ειρήνης», εφημ. *Αμάθεια*, Σμύρνη, αρ. φύλ. 10568, 31-7-1913, 2. «Η του Βουκουρεστίου Συνθήκη. Ολόκληρον το κείμενον», εφημ. *Ηχώ του Λονδίνου*, Λονδίνο, αρ. φύλ. 29, 2/15-8-1913, 3.

⁸⁸ «Η Ρουμανία», εφημ. *Εστία*, Αθήνα, γ' έκδοση, 26-7-1913, 1.

αγώνων» του ελληνικού έθνους,⁸⁹ ενώ η δεύτερη προσπαθώντας να αναδείξει το μέγεθος της ελληνικής διπλωματικής νίκης στο Βουκουρέστι καλούσε τους αναγνώστες της να θυμηθούν τα προ τετραετίας γεωγραφικά όρια του ελληνικού βασιλείου.⁹⁰ Η *Πατρίς*, επιπρόσθετα, διέβλεπε πίσω από το «*μεγαλειότερον κοσμοϊστορικόν γεγονός*», αφενός, την επικείμενη «*ανάπλασιν της Ανατολής*» και, αφετέρου, την αποδέσμευση των βαλκανικών κρατών από την ευρωπαϊκή πολιτική κηδεμονία.⁹¹ Η «*ανάπλασις*» σχετιζόταν, προφανώς, με το περιεχόμενο της «*ιστορικής αποστολής*» που είχε το ελληνικό έθνος, να επιτύχει τον εξελληνισμό των περιοχών της καθ' ημάς Ανατολής. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, τέλος, εκλαμβανόταν όχι μόνο ως πολιτικός θρίαμβος για τη χώρα αλλά και ως στρατιωτικός θρίαμβος, καθώς «*ηθλοθέτησεν εις αμφοτέρας τας εκστρατείας κατά τρόπον, όστις δεν κινεί μόνον θαυμασμόν, αλλά και εκπλήξεις*».⁹²

Την αρθρογραφία των ελληνικών εφημερίδων απασχόλησαν –την εν λόγω περίοδο– και τρία άλλα γεγονότα, τα οποία σχετιζόνταν άμεσα με τη συνομολόγηση της Συνθήκης στη ρουμανική πρωτεύουσα. Το πρώτο αφορούσε την αποστολή ευχαριστηρίου τηλεγραφήματος και την παρασημοφόρηση του Βενιζέλου από τον Κωνσταντίνο με τον Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος. Ο Βασιλιάς απένειμε την ανώτατη αυτή τιμητική διάκριση στον Έλληνα Πρωθυπουργό σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τις διπλωματικές υπηρεσίες που ο τελευταίος προσέφερε στη χώρα.⁹³ Οι σχέσεις

⁸⁹ «Ελπιδοφόρος αυγή», εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9457, 26-7-1913, 1.

⁹⁰ «[...] πρέπει να ρίψουν το βλέμμα ολίγον προς τα πίσω [...] την προχθεσινή Ελλάδα, την Ελλάδα, η οποία επαρουσιάζετο μόλις προ 4ετίας, την μέχρι Κυθήρων και Αρτης και Τυρνάβου και Πλαταμώνος Ελλάδα, και ακόμη μικροτέραν Ελλάδα, την Ελλάδα την κακοδιοικουμένην, την σηπομένην, την δηλητηριασμένην [...]», βλ. «Η Ελλάς η μέχρι του Νέστου», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7038, 26-7-1913, 1.

⁹¹ «Τα δεσμά των Κρατών του Αίμου ελύθησαν οι λαοί του χειραφετούνται πλέον από την κηδεμονίαν των Ισχυρών και ηνωμένοι εν αδελφότητι, πανίσχυροι εν δυνάμει, δύνανται να ατενίσουν ευέλπιδες εις ευδαίμονα βίον, και να επιτελέσουν την πραγματικήν ανάπλασιν της Ανατολής», βλ. «Εορτή εορτών», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 1.

⁹² «Η μεγάλη νίκη», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6735, 27-7-1913, 1.

⁹³ «Η Α.Μ. ο Βασιλεύς απέστειλε προς τον Πρωθυπουργόν κ. Βενιζέλον το ακόλουθον τηλεγράφημα. “Ευχαριστώ υμάς επί τη αναγγελία της υπογραφής της ειρήνης. Ο Θεός πλουσιοπαρόχως ηλόγησε τας προσπαθείας ημών. Εν ονόματι του Έθνους και Εμού εκφράζω υμίν τας Βασιλικάς Μου ευχαριστίας. Νέα και ένδοξος εποχή διανοίγεται ημίν. Εις πίστωσιν δε της ευγνωμοσύνης και της προς υμάς υπολήψεώς Μου απονέμω υμίν τον Μεγαλόσταυρον του Βασιλικού μου Τάγματος του Σωτήρος. Η Πατρίς σας είνε ευνώμων”. Κωνσταντίνος Β΄», βλ. εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9458, 27-7-1913, 1. Βλ. επίσης εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6488, 27-7-1913, 1, 4. Σ. Στεφάνου, «26 Ιουλίου 1913», εφημ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, Αθήνα, αρ. φύλ. 380, 27-7-1913, 1. «Απάντησις Βενιζέλου εις το τηλεγράφημα

των δύο ανδρών φάνταζαν όσο ποτέ άλλοτε αγαστές και αυτό ακριβώς το κλίμα προβαλλόταν μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων. Το δεύτερο γεγονός –και ίσως το σημαντικότερο– σχετιζόταν με το διάγγελμα που ο Κωνσταντίνος απηύθυνε στις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας.⁹⁴ Στο συγκεκριμένο κείμενο ο Βασιλιάς δήλωνε τον θαυμασμό και την υπερηφάνεια του για τα κατορθώματα των Ελλήνων στρατιωτών, των εργατών «της μεγαλυνθείσης

βασιλέως», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6736, 28-7-1913, 4. «Η παρασημοφορία του Βενιζέλου», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6025, 28-7-1913, 1.

⁹⁴ Το διάγγελμα κοινοποίησε ο Υπουργός των Στρατιωτικών στις στρατιωτικές αρχές της χώρας (27 Ιουλίου/9 Αυγούστου 1913) με διαταγή να αναγνωστεί σ' όλα τα στρατιωτικά σώματα και τμήματα του βασιλείου: «Προς τον στρατόν Μου και τον στόλον, Χθες το απόγευμα υπεγράφη εν Βουκουρεστίω το πρωτόκολλον το καθορίζον τα όρια μεταξύ της Νέας Ελλάδος και της Βουλγαρίας. Εν γενικαίς γραμμαίς τα προς βορράν και ανατολάς όρια ημών άρχονται από του μέσου της λίμνης Πρεσπών, διασχίζουσι την πεδιάδα μεταξύ Μοναστηρίου και Φλωρίνης, ακολουθούσι τα νοτίως του Μορικόβου και προς βορράν του καζά Μογλενών υψηλά όρη, διέρχονται αμέσως νοτίως της Γευγελής και μεταξύ της πόλεως Δοϊράνης και του σιδηροδρομικού σταθμού, διασχίζουσι την λίμνη Δοϊράνης, ανέρχονται το όρος Μπέλεσι, ακολουθούντα αυτό κατά μήκος, διαπερῶσι παρά την Κούλαν το στενόν του Δεμίρ Ισσάρ, ανέρχονται εις το όρος Τσιγγελί, διέρχονται νοτίως του Νελενίκου και Νευροκοπίου, περιλαμβάνουσι μέγα μέρος της ανατολικής του Νέστου χώρας, πλην της Ξάθνης, και καταλήγουσιν εις τας εκβολάς του Νέστου. Αζιωματικοί, υπαξιωματικοί, στρατιῶται και ναύται! Σεις είσθε οι εργάται της μεγαλυνθείσης ταύτης νέας Ελλάδος. Το αίμα σας, οι κόποι σας, οι αγῶνες σας, αι στερήσεις σας, η ανδρεία σας και η καρτερία σας έκαμαν την πατρίδα μας μεγάλην, όχι δε μόνον μεγάλην, αλλά και τετιμημένην, και σεβαστήν, και ένδοξον εις όλον τον κόσμον. Αυπούμαι διότι πολλοί, πάμπολλοι, από τους ανδρείους μαχητάς Μου δεν θα ακούσωσι τους λόγους Μου τούτους, αλλά το αίμα των δεν εχύθη επί ματαίω. Αιωνία η μνήμη των πεσόντων ηρώων μας. Εις σας δε τους επιζώντας εκφράζω τον θαυμασμόν Μου διά τα κατορθώματά σας και την υπερηφάνειάν Μου, διότι ηγούμαι τοιούτου στρατού και τοιούτου στόλου. Διέταξα όπως μέταλλα δοθῶσιν εις πάντας τους μετασχόντας των δύο πολέμων αλλά υπέρ παν μετάλλιον και υπέρ πάσαν αμοιβήν, είμαι βέβαιος ότι εις την καρδίαν εκάστου προέχει, η αρίστη αμοιβή, το συναίσθημα ότι έκαμε την Ελλάδα μεγάλην. Αλλά το έργον μας δεν ετελείωσε. Πρέπει η Ελλάς να γίνη ισχυρά, ισχυροτάτη. Θα εργασθῶ ανενδότως διά τον σκοπόν αυτόν. Όσοι μείνετε υπό τας σημαίας θα Με συντρέξητε με την αυτήν αφοσίωσιν, όπως και εις τα πεδία των μαχών. Όσοι δε επιστρέψητε εις τον οίκον σας, μαζί με το αίσθημα της υπερηφανείας διά τους θριάμβους, να μεταφέρητε και να μεταδώσητε την άκαμπτον απόφασιν όλων μας να κάμωμεν Ελλάδα πολεμικῶς ισχυροτάτην, σεβαστήν εις τους φίλους της και τρομεράν εις τους εχθρούς της. Ζήτω ο Ελληνικός στρατός! Ζήτω ο Ελληνικός στόλος! Εν Λιβονόβω τη 26 Ιουλίου 1913. Κωνσταντίνος Β'», βλ. Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7040, 28-7-1913, 1. Επιπρόσθετα βλ. εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1. «Το διάγγελμα του βασιλέως», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3886, 28-7-1913, 1. Εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6025, 28-7-1913, 1, 4 και αρ. φύλ. 6026, 29-7-1913, 1. Εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7717, 28-7-1913, 4 και αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 1. Εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6736, 28-7-1913, 4. «Διάγγελμα του βασιλέως προς τον στρατόν και τον στόλον», *Νέα Κόρινθος*, Κόρινθος, αρ. φύλ. 399, 3-8-1913, 1.

ταύτης Νέας Ελλάδος»,⁹⁵ εξέφραζε τη λύπη του για τις ανθρώπινες απώλειες στα πεδία των μαχών, άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο της μελλοντικής εδαφικής επέκτασης της χώρας και της απελευθέρωσης αλύτρωτων αδελφών, όταν ανέφερε ότι «το έργο μας δεν ετελείωσε»,⁹⁶ και, τέλος, δήλωνε ότι η Ελλάδα είχε πλέον καταστεί στρατιωτικά και διπλωματικά «σεβαστήν εις τους φίλους της και τρομεράν εις τους εχθρούς της».⁹⁷ Τα σχόλια που συγκέντρωσε το Βασιλικό Διάταγμα στην αρθρογραφία υπήρξαν κατά γενική ομολογία εγκωμιαστικά. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από την Πατρίδα: «Ο δημιουργός των μεγάλων έργων περισσότερο από κάθε άλλον γνωρίζει να τα υμνήση με τα βαθυστόχαστα, τα μεγάλα, τα υψηλά λόγια, τα οποία τους αξίζουν. Και από της απόψεως αυτής το Βασιλικόν Διάγγελμα θα μείνη μνημειώδες. Είνε υπέροχον εις την απλότητα και την επιβλητικότητα του Δωρικών κιονόκρανον και είνε το μόνον, το οποίον ήρμοζεν εις το ύψος και το μεγαλείον του ηρώου της Νέας Ελλάδος».⁹⁸ Το τρίτο γεγονός αφορούσε τον ανώτατο άρχοντα της Γερμανίας. Ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄, επ' ευκαιρία της συνομολόγησης της Συνθήκης, εξέφρασε δημόσια όχι μόνο τον θαυμασμό του για τη γενναϊότητα και το αξιόμαχο του ελληνικού στρατεύματος, αλλά και απένευε στον Βασιλιά της Ελλάδας –με τηλεγράφημά του– τον βαθμό του Αρχιστρατήγου του Γερμανικού Στρατού. Με το ίδιο τηλεγράφημα ο Γουλιέλμος απένευε «εις την Α.Υ. τον Διάδοχον της Ελλάδος τον Μεγαλόσταυρον του Ερυθρού Αετού».⁹⁹ Οι εν λόγω λαοφιλείς ενέργειες του Κάιζερ φανέρωναν, προφανώς, την προσπάθεια της Γερμανίας να αυξήσει την επιρροή της στην πολιτική ηγεσία της χώρας και τη δημοτικότητά της στην ελληνική κοινή γνώμη.¹⁰⁰

Ξεχωριστή θέση στην αρθρογραφία της εποχής κατείχαν και οι δύο «πρωτεργάται του εθνικού μεγαλουργήματος»,¹⁰¹ ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο πρώτος –με την ιδιότητα του

⁹⁵ «Το διάγγελμα του βασιλέως», εφημ. *Αθήναι*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3886, 28-7-1913, 1.

⁹⁶ Εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6025, 28-7-1913, 1. «Ο δημιουργός της Μεγάλης Ελλάδος [ο Κωνσταντίνος] της σήμεραν και οι συνεργάται Του, οι αποδύμενοι εις τον νέον αγώνα, μας δίδουν πάσαν εγγύησιν ότι τα θαυμάσια σχέδια της Μεγίστης Ελλάδος θα γείνουν πράγματα», βλ. Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7040, 28-7-1913, 1.

⁹⁷ Εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1.

⁹⁸ Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7040, 28-7-1913, 1.

⁹⁹ «Ο βασιλεύς Γερμανός αρχιστράτηγος», εφημ. *Εστία*, Αθήνα, γ' έκδοση, 27-7-1913, 4. «Και αρχιστράτηγος του Γερμανικού Στρατού», εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10360, 28-7-1913, 1. «Αι εκδηλώσεις του Κάιζερ», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6738, 30-7-1913, 1.

¹⁰⁰ Επιπρόσθετα βλ. Κ. Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα 1894-1914*, Αθήνα 1992.

¹⁰¹ «Οι δύο πρωτεργάται του εθνικού μεγαλείου», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 4.

Αρχιστράτηγου των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων— παρουσιαζόταν ως «ο δημιουργός του μεγαλείου και της δόξης του Έθνους», αφού είχε κατατροπώσει τους Βούλγαρους στα πεδία των μαχών. Οι στρατιωτικές του νίκες είχαν συντελέσει στο να αναδειχθεί από απλός βασιλιάς, όπως οι προκάτοχοί του, σε χαρισματικό ηγέτη, ισάξιο του Βενιζέλου. Ο ρόλος του Τύπου στη δημιουργία της εν λόγω εικόνας δεν υπήρξε αμελητέος. Νικητής, τροπαιοφόρος, ελευθερωτής εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων, τιμωρός και εκδικητής ιστορικών αδικημάτων και «πολυχρονίων ύβρεων και ταπεινώσεων του Έθνους» είναι ορισμένοι μόνο από τους χαρακτηρισμούς που καταγράφονταν στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων για τον Κωνσταντίνο.¹⁰² Παράλληλα, προβαλλόταν ως συνεχιστής «της μεγάλης εκπολιτιστικής αποστολής του Ελληνισμού εν τω κόσμω».¹⁰³ Η συγκεκριμένη «αποστολή» υπαιτισσόταν την άμεση σχέση του ελληνικού βασιλείου με την ελληνική αρχαιότητα. Οι ανωτέρω χαρακτηρισμοί φαίνεται πως είχαν απήχηση στην κοινή γνώμη, αν κρίνουμε από την αποθεωτική υποδοχή που επιφύλαξαν στον Βασιλιά οι κάτοικοι των νεοαποκτηθεισών περιοχών (Σέρρες, Δράμα, Καβάλα, Θεσσαλονίκη κ.λπ.),¹⁰⁴ αλλά και της Αθήνας.¹⁰⁵ Η δράση του Κωνσταντίνου στους Βαλκανικούς Πολέμους συντέλεσε στο να αποκτήσει η δυναστεία των

¹⁰² «[...] επανήλθεν εις την πρωτεύουσάν Του μετά δύο μυριονέκρους, αλλά ενδόξους και καροφόρους πολέμους τους οποίους διεξήγαγε και διηύθυνε προσωπικώς ο Βασιλεύς των Ελλήνων», βλ. «Τα μετά της ειρήνης», εφημ., *Ηχώ του Λονδίνου*, Λονδίνο, αρ. φύλ. 30, 9/22-8-1913, 2. Επιπρόσθετα βλ. «Τα ελληνικά δίκαια εις την διάσκεψιν του Βουκουρεστίου», εφημ. *Σκριπ*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6485, 24-7-1913, 1. Εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6735, 27-7-1913, 4. «Οι δύο πρωτεργάται του εθνικού μεγαλείου», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 1. Τα εγκωμιαστικά σχόλια για τον Κωνσταντίνο δεν απουσίαζαν ούτε από τις σατυρικές εφημερίδες της εποχής: «Ψάλλω γενέθλια του Στρατηλάτου, του Κωνσταντίνου μας του Δωδεκάτου», έγραφε ο Γεώργιος Σουρής, «Γενέθλια του Ρήγα μας... χίλιαι φοραίς εβίβα του Βασιλήά, που κάθεται μέσα σε μια παλιοκαλύβα, που μέσα σε Στρατόπεδα γενέθλια γιορτάζει κι' ένας Στρατός με της ψυχής τα μάτια τον κυττάζει. Τον χαιρετούνε λατρευτό σαρανταπέντε χρόνοι κι όπου πατεί το πόδι του μια Νίκη ξεφυτρώνει. Έχει και Στόλους και Στρατούς της κόρης του κουμπάρους, κι' εποδοπάτησε μ' αυτούς πολλούς βαρβάρους», βλ. Γ. Σουρής, «Ψάλλω γενέθλια του Στρατηλάτου του Κωνσταντίνου μας του Δωδεκάτου», εφημ. *Ρωμηός*, Αθήνα, 27-7-1913, 1.

¹⁰³ «Οι δύο πρωτεργάται του εθνικού μεγαλείου», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 1.

¹⁰⁴ Εφημ. *Ακρόπολις*, Αθήνα, αρ. φύλ. 10361, 29-7-1913, 1. «Ο βασιλεύς έφθασεν εις τας Σέρρας», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα αρ. φύλ. 6026, 29-7-1913, 1, 4. Εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 1, 4. «Αποθέωσις του βασιλέως εν Σέρραις», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6738, 30-7-1913, 1, 4. «Η σημερινή αποθέωσις του Κωνσταντίνου ΙΒ' εν Θεσσαλονίκη», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3513, 14-8-1913, 1. Δραγούμης, ό.π., 364-365.

¹⁰⁵ Ενδεικτικό είναι άρθρο του *Νεολόγου* με τίτλο «Ο Μέγας Στρατηλάτης αποθεούμενος εις Αθήνας. Το θέαμα της δυσπεριγράπτου υποδοχής. Έξαλλος ενθουσιασμός και συγκινητικά σκηναί», βλ. εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6745, 6-8-1913, 2.

Γκλύξμπουργκ «βαθιές ρίζες και γνήσια λαϊκό έρεισμα» στην ελληνική κοινωνία. Παράλληλα, ο βασιλικός θεσμός αποκατέστησε την αίγλη που είχε απολέσει το 1897, λόγω του «Ατυχούς Πολέμου».¹⁰⁶

Το δεύτερο πρόσωπο που εξυμνείτο στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων ήταν ο Βενιζέλος. Η επιλογή δεν ήταν τυχαία ή υποκειμενική, καθώς υπήρξε αυτός που στέφθηκε νικητής στον διπλωματικό αγώνα που διεξήχθη στο Βουκουρέστι.¹⁰⁷ Η ελληνική αρθρογραφία παρουσίαζε τον Πρωθυπουργό της χώρας ως τον άνθρωπο που «παρεσκεύασε, παρηκολούθησε και επέστρεψε το έργον του νικηφόρου στρατού [...] όστις εν τω τεραστίω έργω το οποίον συνετελέσθη ανέπτυξε δυνάμεις γίγαντος και επέδειξεν αρετάς θάρρους και συνέσεως, νοημοσύνης και επιφυλακτικότητος, σθένους και μετριοπαθείας, αντιλήψεως και διορατικότητος [...]».¹⁰⁸ Η βενιζελική εφημερίδα *Πατρίς* τον χαρακτήριζε ως άνθρωπο με ισχυρό γόητρο, φήμη και υπόληψη σε ολόκληρη την Ευρώπη, αεικίνητο και ακούραστο, που «ηυτύχησε να ίδη τας προσπαθείας του στεφανομένης υπό επιτυχίας». Η εφημερίδα πρότεινε μάλιστα να του στηθεί «χρυσούς ανδριάντας» για τις διπλωματικές υπηρεσίες που «ο μέγας της Ελλάδος Πρωθυπουργός» προσέφερε στο Βουκουρέστι.¹⁰⁹ Τα όποια αρνητικά σχόλια δέχθηκε ο Βενιζέλος για την παραχώρηση της Θράκης στη Βουλγαρία σχολιάζονταν –ακόμα και από φιλοβασιλικές εφημερίδες– ως εμπαθή και ως απόδειξη της διπλωματικής άγνοιας όσων τα υποστήριζαν. Η εφημερίδα

¹⁰⁶ Γ. Μαυρογορδάτος, «Τα σπέρματα του Διχασμού», στο Τρίχα (επιμ.), ό.π., 230.

¹⁰⁷ «Θ' αναγνωρισθή δε αναμφισβήτως μετ' ιδιαιτέρας ευαρεσκείας η διπλωματική δεξιότης του κ. Βενιζέλου κατά τας διαπραγματεύσεις ταύτας, διεξαγόντος μετ' απολύτου επιτυχίας το δυσχερές έργον του. Βεβαίως η Ελλάς είχε δικαιώματα μεγαλύτερα. Αλλ' εν ουδεμία περιπτώσει θα ηδύνατο να λάβη πλειότερα των όσων έλαβεν», βλ. «Η χθεσινή υπογραφή της προκαταρκτικής ειρήνης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα αρ. φύλ. 6023, 26-7-1913, 1.

¹⁰⁸ «Προς την εθνικήν προσωπικότητα του πολιτικού ανδρός, όστις εν τω τεραστίω έργω το οποίον συνετελέσθη ανέπτυξε δυνάμεις γίγαντος και επέδειξεν αρετάς θάρρους και συνέσεως, νοημοσύνης και επιφυλακτικότητος, σθένους και μετριοπαθείας, αντιλήψεως και διορατικότητος, οποίαι και μόνοι ηδύνατο να καταστήσουν επαρκή διά το μέγα έργον τον πολιτικόν τον διευθύνοντα τας τύχας της Ελλάδος κατά την υπέροχον προσπάθειαν προς αναγέννησιν αυτής», βλ. «Οι δύο πρωτεργάται του εθνικού μεγαλείου», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 1. «[...] Ουδείς ποτέ πολιτικός ενέπνευσεν, ως αυτός, εις τον λαόν, τον οποίον εκυβέρνα, την πεποίθησιν και την εμπιστοσύνην, με την οποίαν ο Ελληνικός λαός εν μέσω τώσης μέθης επιτυχίων, αλλά και τώσων κλονισμών αντιζώων περιστάσεων, επανεπαύετο εις τον πρωθυπουργόν του. Εφύσησεν εις τον λαός της Ελλάδος πνοήν θελήσεως και ορμής ο Πρωθυπουργός, και υπό την πνοήν ταύτην είδομεν μεγαλουργούντα εις θυσίας τον λαόν της Ελλάδος. Έγνω όμως συγχρόνως να επαρκέση εις τα υλικά μέσα, τα οποία εχρειάζοντο, διά να μεγαλουργήση η θέλησις και η ορμή του Έθνους. Και τοιοιουτρόπως η Ελλάς, αυτάρκης και ισχυρά και κατ' ουδέν υστερούσα, συνετέλεσε το μέγα εν τη ιστορία της άλμα, το καταπλήξαν τον κόσμον», βλ. εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7040, 28-7-1913, 1.

¹⁰⁹ «Πώς εκερδήσαμεν την Καβάλλαν», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 1-2.

Εμπρός σημείωνε χαρακτηριστικά: «Βεβαίως η Ελλάς είχε δικαιώματα μεγαλύτερα. Αλλ' εν ουδεμίᾳ περιπτώσει θα ηδύνατο να λάβη πλειότερα των όσον έλαβε. Τα δε ανελιχθέντα καθ' όλον το δεκαήμερον τούτο απέδειξαν ότι αι προκαταβολικά επικρίσεις περί του ότι ο κ. Βενιζέλος εγκαταλείπει την Θράκην, εξεδήλουν πλήρη άγνοιαν της καταστάσεως».¹¹⁰ Τη διπλωματική δράση του Βενιζέλου στο Βουκουρέστι εγκωμιάζε –μέσω του Δόκτορος Dillon– και η *Daily Telegraph*. Σύμφωνα με το σχετικό άρθρο: «Εις την συνδιάσκεψιν του Βουκουρεστίου δύο εξέχουσαι φυσιογνωμιαί διακρίνονται, ο κ. Ιονέσκου, του οποίου η επινοητικότητα και η ταχύτης της ενεργείας καθιστώσιν αυτόν άξιον υψηλής θέσεως μεταξύ των πολιτικών ηγετών της Ευρώπης, και ο αναμορφωτής της Ελλάδος, περί ου περιτεύει πας λόγος».¹¹¹ Η Συνθήκη Ειρήνης στη ρουμανική πρωτεύουσα, αλλά και τα οφέλη της για το ελληνικό βασίλειο, συντέλεσαν στο να μετατραπούν τα «2 Β» της Πηνελόπης Δέλτα,¹¹² ο Βασιλιάς και ο Βενιζέλος, σε σύμβολα εθνικής ομοψυχίας. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι στα πρωτοσέλιδα των φιλοβασιλικών εφημερίδων (*Αθήναι, Εμπρός, Σκριπ*) της περιόδου 26-31 Ιουλίου 1913 (π.η.) σχεδόν απουσιάζουν οι αναφορές στο πρόσωπο του Έλληνα Πρωθυπουργού και στο έργο που αυτός επιτέλεσε στη ρουμανική πρωτεύουσα. Όσες αναφορές γίνονταν στον Βενιζέλο είχαν άμεση σχέση με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, όπως για παράδειγμα η παρασημοφορήση του πρώτου από τον τελευταίο. Αντίθετα, στις βενιζελικές εφημερίδες που μελετήθηκαν υπάρχουν αναφορές και στα δύο πρόσωπα, καθώς και στο διπλωματικό και στρατιωτικό έργο που αυτά επιτέλεσαν.

Με αντιφατικά σχόλια και συναισθήματα υποδέχθηκε ο ευρωπαϊκός Τύπος την ολοκλήρωση των εργασιών της συνδιάσκεψης στο Βουκουρέστι. Οι γερμανικές εφημερίδες δέχθηκαν τη συνομολόγηση της Συνθήκης με ιδιαίτερη ευχαρίστηση και υποστήριξαν ότι έκτοτε θα αποκαθίστατο η ισορροπία στη Βαλκανική Χερσόνησο. Παράλληλα, εύχονταν «όπως η Ευρώπη μη θελήση να επιφέρη νέαν σύγχυσιν δι' αναθεωρήσεως της συνθήκης του Βουκουρεστίου».¹¹³ Στη Ρωσία, αντίθετα, η Συνθήκη προξένησε «ουχί τόσον ευάρεστον εντύπωσιν ένεκα του ζητήματος της Καβάλλας», ενώ προβαλλόταν ως επιβεβλημένη η «αναθεώρησις [...] σχετικώς με το ζήτημα τούτο». Ο ρωσικός Τύπος εμφανιζόταν δυσμενής απέναντι στην ελληνική πλευρά, και επειδή θεωρούσε ότι είχε προδώσει τους συμμάχους της. Σχετικό άρθρο

¹¹⁰ «Η χθεσινή υπογραφή της προκαταρκτικής ειρήνης», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6023, 26-7-1913, 1.

¹¹¹ «Η Συνδιάσκεψις του Βουκουρεστίου», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3514, 15-8-1913, 4.

¹¹² Μαυρογορδάτος, ό.π., 228.

¹¹³ Εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7039, 27-7-1913, 5.

τόνιζε χαρακτηριστικά ότι: «παρά τας υπηρεσίας, ας η Τριπλή Αντάντ και ιδία η Γαλλία προσέφευγεν εις την Ελλάδα, η τελευταία δεν εισήκουσεν ή μόνον την συμβουλήν του Κάιζερ. Οι επίσημοι Ρωσικοί κύκλοι φρονούν, ότι η Ελλάς έπαιξε διπλούν παιγνίδιον». ¹¹⁴ Η Αυστροουγγαρία, τέλος, δεν απέκρυπτε και αυτή «την δυσαρέσκειάν της διά το ζήτημα της Καβάλλας». Κύκλοι της Βιέννης φρονούσαν ότι η ειρήνη αυτή που παραχωρούσε την Καβάλα στην ελληνική πλευρά και δημιουργούσε τη μεγάλη Σερβία δεν ήταν δυνατόν «να είνε διαρκής». ¹¹⁵

Οφέλη

Ανεξάρτητα από τις όποιες εκκρεμότητες άφησε πίσω της η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, είναι βέβαιο ότι συντέλεσε στο να διευρυνθεί εντυπωσιακά η ελληνική επικράτεια. ¹¹⁶ Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι είχαν δημιουργήσει μια άλλη Ελλάδα. Ο αρθρογράφος της *Εφημερίδος* σημειώνει σχετικά: «*Η Ελλάς των δύο και ημίσεως εκατομμυρίων γίνεται Ελλάς διπλασία. Η Ελλάς των επισφαλών συνόρων γίνεται κράτος με ισχυράν την συνοριακήν ασφάλειαν. Το κράτος ημών, του οποίου η οικονομική αντοχή περιωρίζετο πολλάκις εις απλάς καιρικές ιδιοτροπίας, δύναται σήμερον να έχη ασφαλή την οικονομικήν ημών ευρωστίαν και να διανοίξη νέας οδούς εσωτερικής αναπτύξεως και προόδου επ' αγαθώ και των οικώντων αυτό και της γενικής προόδου και του πολιτισμού [...]*». ¹¹⁷ Η γεωγραφική της αύξηση ανήλθε στο 90%, ενώ η πληθυσμιακή στο 80%. ¹¹⁸ Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας, της

¹¹⁴ «Ο ρωσικός Τύπος δυσμενής προς την Ελλάδα», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6748, 9-8-1913, 4.

¹¹⁵ «Τα μετά την συνθήκην», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7716, 27-7-1913, 4.

¹¹⁶ «*Η Κυβέρνησις μελετά την λήψιν μέτρων, βλέπόντων εις την οργάνωσιν των ανακτηθέντων νέων χωρών, ούτως ώστε η αφομοίωσις αυτών εις το παλαιόν βασίλειον να συντελεσθή συντόμως και παγιωθή δε η τάξις εν τη διοικήσει. Διά των νέων μέτρων, η διοικητική διαίρεσις του Ελληνικού Κράτους, θα ορίση εξ περιφέρειας, περιλαμβανούσας την Πελοπόννησον, την Στερεάν Ελλάδα, την Θεσσαλίαν μετά της Νοτίου Μακεδονίας, την Βόρειον και Ανατολικήν Μακεδονίαν, την Ήπειρον και τας Νήσους. Αι εκλογικάί περιφέρειαι θα μείνουν αι αυταί, δηλαδή θα ισχύση η ευρεία περιφέρεια, ίνα αι εκλογαί ενεργηθούσιν ταυτοχρόνως εις όλην την επικράτειαν συμφώνως προς το άρθρον 66 του Συντάγματος*», βλ. «Η οργάνωσις των νέων επαρχιών», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6748, 9-8-1913, 4.

¹¹⁷ «Η Ελλάς του μέλλοντος», εφημ. *Εφημερίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 615, 27-7-1913, 1.

¹¹⁸ Συγκεκριμένα από 63.211 τετραγωνικά χιλιόμετρα που ήταν η έκταση του ελληνικού βασιλείου έως το 1912 έφθασε –μαζί με τα νησιά του Αιγαίου– τα 120.308 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ ο πληθυσμός αυξήθηκε από 2.631.952 σε 4.718.221 κατοίκους, βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, 97-98. Ελαφρώς διαφοροποιημένα στοιχεία παρουσιάζει η Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, σύμφωνα με τα οποία η έκταση αυξήθηκε από 63.606 τετραγωνικά χιλιόμετρα σε 120.703 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ ο πληθυσμός

Ηπειρού και της Κρήτης στον ελλαδικό χώρο και η de facto κατοχή των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου από την Ελλάδα ενίσχυσαν ιδιαίτερα τη γεωπολιτική σημασία του ελληνικού βασιλείου.¹¹⁹ Η χώρα αναδεικνυόταν πλέον σε βασική παράμετρο διαμόρφωσης των ισορροπιών ισχύος όχι μόνο στον χώρο των Βαλκανίων, αλλά και ευρύτερα στην Ανατολική Μεσόγειο.¹²⁰ Η ύπαρξη αξιόλογων πλουτοπαραγωγικών πηγών στις νεοαποκτηθείσες περιοχές (Μακεδονία, Ήπειρο, νησιά Αιγαίου, Κρήτη) συνεπαγόταν τη μελλοντική ποιοτική και ποσοτική βελτίωση της αγροτικής παραγωγής, την εκβιομηχάνιση του κράτους¹²¹ και την οικονομική του πρόοδο.¹²² Η αύξηση

από 2.631.925 σε 4.734.990 κατοίκους, βλ. Gardikas-Katsiadakis, ό.π., 270. Βλ. επίσης Α. Α. Pallis, "Les Effets de la Guerre sur la population de la Grece", στο Andre Andreades, *Les Effets Economiques et Sociaux de la Guerre en Grece*, Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Presses Universitaires de France, Παρίσι 1928, 133. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμική εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμος Α', μέρος Ι, Αθήνα 1973, XVI.

¹¹⁹ Ο Ιωάννης Κουντουριώτης αναφερόμενος στα οφέλη που προσέφερε η Συνθήκη του Βουκουρεστίου στο ελληνικό βασίλειο σημειώνει: «Δεν εορτάζομεν την ειρήνην, αλλά τα συντελεσθέντα περιλάμπρα και ιστορικά γεγονότα, ων η επίδρασις θέλει εΐσθαι μεγίστη και υπό την Ελληνικήν άποψιν, αλλά και υπό την ευρείαν, την εκπολιτιστικήν, την προοδευτικήν, ων ισχυρός παράγων καθίσταται η μεγαλυνθείσα Ελλάς εν τη Ανατολική Ευρώπη. Δεν πανηγυρίζομεν τα Βουλγαρικά και Τουρκικά λάφυρα, αλλά την υπεροχήν και την ενότητα της Ελληνικής Φυλής, ήτις διά της αυτοθυσίας της, της ανδρείας της, της λόγξης της εκαθάρισε την Μακεδονίαν από του Βουλγαρικού άγους, ανύψωσε την κυανόλευκη εφ' ολοκλήρου της Ηπειρού και ησφάλισε την κυριαρχίαν επί της Κρήτης και των νήσων του Αιγαίου. Πανηγυρίζομεν, διότι ουδέν οφείλομεν εις την απαιτείαν και την ευμένειαν των ισχυρών, αλλά το παν εις την ικανότητα και τον ενθουσιασμόν του Ελληνικού λαού, όστις τόσον είχε παραγνωρισθή [...], βλ. Ι. Κουντουριώτης, «Ο εορτασμός της ειρήνης», εφημ. *Αθήνα*, Αθήνα, αρ. φύλ. 3886, 28-7-1913, 1.

¹²⁰ «Τώρα εΐνε η Ελλάς της ηθικής και της υλικής ισχύος, η έχουσα την γνώμιν και το κύρος της γνώμης αυτής εις τα Ανατολικά πράγματα. Εΐναι η Ελλάς η δυναμένη ασφαλώς να προσαστενίξη και διά την εσωτερικήν αυτής ενημερίαν και ανάπτυξιν, αλλά συγχρόνως και διά την προσασίαν και ενημερίαν των αλυτρώτων ομοεθνών της, οπουδήποτε και αν ευρίσκονται ούτοι», βλ. «Η Ελλάς του μέλλοντος», εφημ. *Εφημερίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 615, 27.7.1913, 1.

¹²¹ «Αι νέαι χώραι μέλλουσι να ικανοποιήσωσι τα μέγιστα την ζήτησιν εις σίτον, εγκλείουσι δε πελωρίας ποσότητας ορυκτών και μεταλλευμάτων, ιδίως σιδήρου. Επίσης απαντάται πολύς χαλκός, άργυρος, αντιμόνιον και σμυριδόλιθος. Πάντα ταύτα εγκαταλελειμένα επί Τουρκικής διοικήσεως, πρόκειται νυν εκμεταλλεόμενα να επηρεάσωσι κατά πολύ επί τα βελτίω την οικονομικήν της Ελλάδος κατάστασιν [...] Διά την βιομηχανικήν και τεχνικήν ταύτην αναγέννησιν σημαντικός παράγων θα εΐνε η ευτυχώς από τούδε παρατηρούμενη και εις το μέλλον διά των καταλλήλων νομοθετημάτων αποτελεσματικώς επιτευχθησομένη ελάττωσις της μεταναστευτικής μανίας των πλήρων σφίγους και ζωής νέων ανδρών διά τους οποίους πρωτίστως αι νέαι χώραι ανοίγουσι τας αρκάλας των», βλ. «Αι νέαι ελληνικάί χώραι υπό πλουτολογικήν έποψιν», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6757, 19-8-1913, 1.

¹²² Κ. Σβολόπουλος, «Η Ελλάδα και ο ελληνισμός πριν και μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου» (στο εξής: «Η Ελλάδα και ο ελληνισμός»), *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η*

της αγροτικής παραγωγής θα συντελούσε βραχυπρόθεσμα και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των αγροτικών πληθυσμών, καθώς η ποιότητα της ζωής τους ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την παραγωγικότητά τους. Η ενσωμάτωση, επίσης, στον ελλαδικό χώρο αστικών κέντρων της Μακεδονίας, όπως η Θεσσαλονίκη, η Έδεσσα, η Καβάλα, οι Σέρρες, η Νάουσα, η Βέροια και η Κοζάνη, με σχετικά ανεπτυγμένες βιομηχανικές μονάδες, γέμιζε με ελπίδες το μέλλον της ελληνικής οικονομίας.¹²³ Τον Αύγουστο του 1913 τίποτα πλέον δεν θύμιζε την ταπεινωμένη χώρα του 1897 με τα περιορισμένα γεωγραφικά όρια. Σε γεύμα που παρέθεσαν μέλη του κόμματος των Φιλελευθέρων προς τιμήν του αρχηγού τους για την ελληνική επιτυχία στη ρουμανική πρωτεύουσα, ο Βενιζέλος αναφέρθηκε στα κέρδη που αποκόμισε η Ελλάδα από τους Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ κάλεσε τους παρευρισκόμενους να συγκρίνουν την Ελλάδα του 1909 και του 1913.¹²⁴ Στο άκουσμα,

Ελλάδα. 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988), Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1990, 203.

¹²³ Πριν υπογραφεί το τελικό κείμενο της Συνθήκης η *Σφαίρα* δημοσίευσε στοιχεία για την επικείμενη αύξηση των δημοσίων εσόδων από την ενσωμάτωση των νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος: «*Το σύνολον των δημοσίων εισπράξεων της χρήσεως 1911-1912 των εξ νομών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, ήτοι: Αδριανουπόλεως, Θεσσαλονίκης, Κοσσόβου, Μοναστηρίου, Ιωαννίνων και Σκόδρας, κατά τους επισήμους τουρκικούς αριθμούς, ανήλθεν εις λίρας οθωμανικάς 5.563.000, εκ των οποίων εις τους προσαρτηθέντας εις την Ελλάδα νομούς αναλογούσιν: Εις τον νομόν Θεσσαλονίκης λίραι οθωμανικάι 2.132.000. Εις τον νομόν Ιωαννίνων λίραι οθωμανικάι 439.000. Ήτοι εν όλω λίραι οθωμανικάι 2.571.000, ήτοι περίπου φράγκα χρυσά 60.000.000 [...] Λαμβανομένου όμως υπ' όψιν, ότι, εν συγκρίσει προς την ελληνικήν, η τουρκική φορολογία, η αποδίδουσα το άνω ποσόν, είνε ελαφροτέρα, έπεται ότι συν τη προσαρτήσει των νέων χωρών, αφομοιουμένης της εν αυταίς φορολογίας, το ποσόν τούτο εις τον προσεχή ελληνικόν προϋπολογισμόν θ' ανέλθη περίπου εις 160-170 εκατομμύρια. Και ταύτα μεν ως προς το δημοσιονομικόν μέρος», βλ. «*Η Μεγάλη Ελλάς. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός πλούτος των νέων χωρών*», εφημ. *Σφαίρα*, Πειραιάς, αρ. φύλ. 9458, 27-7-1913, 1. Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1985)*, 23η έκδ., Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, 350.*

¹²⁴ «*Προς την Ελλάδα ταύτην του 1909 αντιπαραβάλατε ήδη την Ελλάδα του 1913, Ελλάδα ου μόνον διπλασιασθείσαν κατ' έκτασιν και πληθυσμόν, αλλά και πολλαπλασιασθείσαν κατά τον πλούτον, Ελλάδα μεγαλυνθείσαν στρατιωτικώς και πολιτικώς και εθνικώς. Και όταν προς τα αποτελέσματα ταύτα συνδυάσητε την σκέψιν περί των τρόπων, δι' ων ταύτα επετελέσθησαν, σκεφθήτε ότι η μεγάλυνσις αύτη της Ελλάδος δεν οφείλεται εις τον δίσκον της πειραιεύσεως, ούτε εις την ευμένειαν των ισχυρών της γης, αλλά εις τας ιδίας της δυνάμεις εν συνεργία προς τους συμμάχους της. Όταν σκεφθήτε, ότι τα θαυμάσια αυτά αποτελέσματα είνε έργον του Ελληνικού λαού αναπτύξαντος εις τον ύπατον βαθμόν τας υψίστας αρετάς, την θείαν φιλοπατρίαν, την αυταπάρνησιν και την θυσίαν χάριν του κοινού καλού. Όταν εις ταύτα προσθήσητε, ότι η Ελλάς ουδ' επί στιγμήν τούτων απεμακρόνηθη, ίνα επιτύχη τα αποτελέσματα ταύτα των ηθικών αρχών, τότε θέλετε εκτιμήσει καλλίτερον την διαφοράν μεταξύ της Ελλάδος της προ τετραετίας και της Ελλάδος της νυν», βλ. «*Το γεύμα των Φιλελευθέρων. Βαρυσημαντος**

τέλος, της συνομολόγησης της ειρήνης στο Βουκουρέστι αντέδρασαν θετικότερα και οι ευρωπαϊκές αγορές.¹²⁵

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου υπήρξε σημαντική για την Ελλάδα και στον τομέα της αλτρωτικής πολιτικής. Η συνομολόγησή της συνέβαλε στο να ξεχαστεί η ταπεινωτική ήττα που δέχθηκε το ελληνικό βασίλειο δεκαέξι χρόνια πριν (1897). Το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε βρεθεί στο στρατόπεδο των νικητών και είχε αποσπάσει –χάρη στους διπλωματικούς της χειρισμούς– σημαντικά εδαφικά οφέλη συντέλεσε στο να αναπτερωθεί το ηθικό των Ελλήνων. Αυτή ακριβώς την περίοδο επαναπροσδιορίστηκε και η έννοια του αλτρωτισμού που ακολούθησε έκτοτε η χώρα, ο οποίος και διατηρήθηκε υπό τη νέα του μορφή έως τη μικρασιατική καταστροφή.¹²⁶ Η Ελλάδα είχε επεκταθεί αίφνης έως τον Νέστο, έχοντας συμπεριλάβει στους κόλπους της μεγάλο τμήμα του αλύτρωτου ελληνισμού που διεκδικούσε καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.¹²⁷ Εξαιτίας των νέων γεωγραφικών ορίων που η ελληνική αντιπροσωπεία κατόρθωσε να επιτύχει στη ρουμανική πρωτεύουσα, οι Έλληνες μπορούσαν να ευελπιστούν σ' ένα ακόμα πιο φιλόδοξο σχέδιο, την ενσωμάτωση στην ελληνική επικράτεια των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας.¹²⁸ Το συγκεκριμένο σχέδιο θα επέφερε λίγα χρόνια αργότερα ολέθρια αποτελέσματα στην ελληνική κοινωνία.

λόγος του Βενιζέλου», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6757, 19-8-1913, 4. Επιπρόσθετα βλ. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, ό.π., 41-42. Λούλος, ό.π., 39.

¹²⁵ «*Οπωσδήποτε τ' αγαθά της ειρήνης, τα οποία κατόπιν των Ελληνικών θριάμβων δεν θα είνε ειμή μέγα, εκπολιτισμός των απέραντων χωρών και συσσωρεύσεις αφθόνου χρήματος, θέλει αισθανθή πας τις αμέσως από της αύριον. Ήδη δεν παρήλθε εικοσιτετράωρον και αι αγοραί Λονδίνου, Παρισίων και Αθηνών ανετίμησαν ουσιωδώς πάσαν Ελληνικήν αξίαν, το δε χρήμα αθρόον προσφέρεται πανταχόθεν*», βλ. «Τ' αγαθά της ειρήνης», εφημ. *Οικονομική Ελλάς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 30, 27-7-1913, 1.

¹²⁶ Σβολόπουλος, «Η Ελλάδα και ο ελληνισμός», 204.

¹²⁷ «[...] η Πατρίς θεία συνάρσει, επολέμησεν, ενίκησεν, εθριάμβευσεν, εμεγάλωσεν. Αλλ' όσον, και αν, εμεγάλωσεν επί τοσούτον εμεγάλωσαν και αι υποχρεώσεις της. Διότι, δεν αρκεί αύτη να είνε μεγάλη, αλλά πρέπει να καταστή και ισχυρά. Το μεν ίνα διατηρήση την ασφάλειάν της, όρος απαραίτητος διά την επίτευξιν της ευδαιμονίας του λαού της, το δε όπως εν καιρώ τω δέοντι, συντελέση και εις την απελευθέρωσιν του αλύτρωτου ελληνισμού, όστις και εν τω μεταξύ να δύναται διά της Ελληνικής ισχύος και επιβολής να αισθάνεται ολιγώτερον την πικρίαν της δουλείας του», βλ. «Το διάγγελμα του βασιλέως», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 1.

¹²⁸ «*Η ελεύθερη Ελλάδα, με εκτεταμένα τα σύνορα της μέχρι τη Θράκη και τα μικρασιατικά παράλια, διπλωματικά, στρατιωτικά και οικονομικά αναβαθμισμένη, κρινόταν ήδη ικανή να επιχειρήσει ένα νέο άλμα στην οδό της εκπληρώσεως των πιο προωθημένων εθνικών της ονείρων προς την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία*», βλ. Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, 102.

Η εδαφική επέκταση του βασιλείου που επιτεύχθηκε στο Βουκουρέστι είχε μεν ευεργετικές συνέπειες στην ελληνική οικονομία,¹²⁹ δημιουργούσε όμως και προβλήματα. Ένα από αυτά αφορούσε την αφομοίωση των νέων εδαφών, αφού σε αρκετές περιοχές κατοικούσαν συμπαγείς μειονοτικές ομάδες. Στην αρθρογραφία, τέλος, επισημαίνεται και μια αρνητική συνέπεια της Συνθήκης, η οποία σχετιζόταν με τη φυγή πλήθους ελληνόφωνων χριστιανών προς την Ελλάδα από περιοχές που κατοχυρώθηκαν στη Βουλγαρία.¹³⁰ Το *Εμπρός* επεσήμαινε μάλιστα ότι τα εν λόγω προσφυγικά ρεύματα θα επέφεραν, σε σύντομο χρονικό διάστημα, τον πλήρη αφελληνισμό της Θράκης, τον οποίο επιδίωκε και η Βουλγαρία.¹³¹

Επιλογικά

Ο ημερήσιος Τύπος αποτελεί αναμφισβήτητη πρόσφορη πηγή απόδοσης του κλίματος μιας εποχής. Στην περίπτωση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, τόσο κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης όσο και μετά την ολοκλήρωσή της, οι ελληνικές εφημερίδες κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος της ύλης τους με αναφορές στα στρατιωτικά γεγονότα που είχαν προηγηθεί, με περιγραφές των παρασκηνιακών διεργασιών της συνδιάσκεψης, με τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και τα ελληνικά αιτήματα, με χαρακτηρισμούς, κρίσεις και επικρίσεις τόσο για τους Έλληνες και ξένους πρωταγωνιστές των γεγονότων όσο και για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, με ανταποκρίσεις από τη ρουμανική πρωτεύουσα και με άρθρα από τον ευρωπαϊκό Τύπο για τη συνδιάσκεψη, με μακροσκελείς καταλόγους νεκρών και τραυματιών από τις πολεμικές επιχειρήσεις, με τα οφέλη που θα προέκυπταν για το ελληνικό βασίλειο από την ενσωμάτωση των νέων εδαφών κ.λπ.¹³² Παρατηρώντας, επίσης, κανείς τα άμπολλα αποσπάσματα των

¹²⁹ Όσον αφορά την οικονομική πρόοδο που συντελέστηκε στο ελληνικό βασίλειο μετά το 1913 βλ. Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμος Β', 4η έκδ., βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006, 869-884.

¹³⁰ «Η Ελλάς ανοίγει τας αγκάλας της», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 7042, 30-7-1913, 1.

¹³¹ «Εφόσον όμως πρόκειται περί των Ελλήνων της Θράκης, πρέπει να μη ενθαρρύνεμεν την εκείθεν απομάκρυνσίν των. Οι Βούλγαροι δεν θέλουν καλλίτερον από του να μεταβάλουν εις μειονότητα την Ελληνικήν πλειοψηφίαν, ήτις μας παρέχει εν τη Επαρχία ταύτη υπεροχήν ασύγκριτως Σημειωτέον δε ότι δεν πρόκειται περί Βουλγαροφώνων Ελλήνων, αλλά περί Ελληνοφώνων, οίτινες δεν δύνανται ν' απολέσουν εύκολα την συνείδησιν της καταγωγής των», βλ. «Η μετοικεσία των Ελλήνων», εφημ. *Εμπρός*, Αθήνα, αρ. φύλ. 6028, 31-7-1913, 1. «Εκπατρίζονται φεύγοντες τους Βουλγάρους», εφημ. *Πελοπόννησος*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7718, 29-7-1913, 4.

¹³² Ορισμένες εφημερίδες πραγματοποίησαν εράνους υπέρ των πολεμικών αναγκών της χώρας και της αποκατάστασης των θυμάτων πολέμου. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η ελληνό-

ευρωπαϊκών εφημερίδων, που ο ελληνικός Τύπος παρουσίαζε καθημερινά στις σελίδες του, διαπιστώνει ότι εντονότατο υπήρξε το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για τη συνδιάσκεψη στο Βουκουρέστι και για τις εξελίξεις που θα επέφερε στον χώρο των Βαλκανίων.

Διάχυτη, επίσης, υπήρξε στις σελίδες των εξεταζόμενων εφημερίδων η αίσθηση της εθνικής ομοψυχίας¹³³ και της σύμπνοιας που εμφάνιζε να έχει η ανώτατη πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, ο Κωνσταντίνος και ο Βενιζέλος.¹³⁴ Παρ' όλο μάλιστα που ο Βασιλιάς είχε δυσανεσθηθεί από τους διπλωματικούς χειρισμούς του Έλληνα Πρωθυπουργού στο Βουκουρέστι –εξαιτίας κυρίως της υπαναχώρησης του τελευταίου από τη γραμμή της Μάκρης– η εν λόγω δυσανεσθεια δεν απασχόλησε τη δημοσιότητα.¹³⁵ Τα «2 Β» αποτελούσαν για τις εφημερίδες της εποχής εθνικά σύμβολα και ως τέτοια προβάλλονταν. Μεγαλύτερη ίσως προβολή να είχε ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο «εστεμμένος στρατηλάτης και θριαμβευτής», επειδή υπήρξε το πρόσωπο που είχε οδηγήσει νικηφόρα τον Ελληνικό Στρατό στις μάχες. Ας αναφερθεί, τέλος, ότι στην αρθρογραφία που μελετήθηκε ανύπαρκτη υπήρξε η μετέπειτα έντονη πολιτική αντιπαλότητα, ο Εθνικός Διχασμός, ο οποίος ξέσπασε στην ελληνική κοινωνία μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών.

Έναν χρόνο αργότερα, και συγκεκριμένα στην επέτειο της υπογραφής της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, δεν υπήρξε κανένα άρθρο στον ελληνικό Τύπο¹³⁶ που να αναφερόταν είτε στα διπλωματικά γεγονότα που έλαβαν χώρα

φωνη εφημερίδα της Νέας Υόρκης *Ατλαντίς*, η οποία πραγματοποίησε τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1913, με εντολή της Βασίλισσας Σοφίας, έρανο προκειμένου να συγκεντρώσει 1.000.000 φράγκα για τους τραυματίες, τις χήρες και τα ορφανά του πολέμου, βλ. «Ελληνες εν Αμερική, ο καθ' υψηλήν διαταγήν της Α.Μ. της βασιλίσσης Σοφίας εθνικός έρανος της “Ατλαντίδος” επαναρχίζει», εφημ. *Ατλαντίς*, Νέα Υόρκη, αρ. φύλ. 3499, 1-7-1913, 4. Όσον αφορά προσφορές της ομογένειας υπέρ των πολεμικών αναγκών των Ελλήνων βλ. Θεοδώρα Μαρκάτου, «Οι πανελλήνιοι έρανοι κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Συλλογή και διαχείριση των εράνων. Χρηματοδότηση της “πολεμικής τέχνης”», στο Τρίχα (επιμ.), ό.π., 437-439.

¹³³ Μ. Χαριτάτος, «Ο Τύπος κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους», στο Τρίχα (επιμ.), ό.π., 405.

¹³⁴ Ο *Νεολόγος Πατρών* τόνιζε σε άρθρο του: «*Η νίκη ανήκει εις όλους, από του δαφνοστεφούς Ανακτος, όστις ωδήγησε και ενέπνευσε τον Ελληνικόν στρατόν εις θριάμβους και του κ. Βενιζέλου όστις ηγαλιούχησε την πολιτικήν μετά δεξιάς χειρός διά μέσου των απείρων υφάλων, μέχρι του τελευταίου στρατιώτου*», βλ. «*Η μεγάλη νίκη*», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 6735, 27-7-1913, 1.

¹³⁵ Εξαιτίας της δυσανεσκειας του Βασιλιά για τις ενέργειες του Βενιζέλου στο Βουκουρέστι, ο τελευταίος πρότεινε στον Κωνσταντίνο να παραιτηθεί και να αναλάβει άλλος τη συνέχιση των διαπραγματεσεων, βλ. Πρεβελάκης, ό.π., 656.

¹³⁶ Η εν λόγω διαπίστωση προέκυψε από έρευνα στις ακόλουθες εφημερίδες της περιόδου 27-30 Ιουλίου 1914 (π.η.) και 10 Αυγούστου 1914 (ν.η.): *Αθήναι* (Αθήνα), *Αιγαίον* (Σάμος),

στο Βουκουρέστι δώδεκα μήνες πριν –και τα οποία διπλασίασαν την έκταση και τον πληθυσμό του ελληνικού βασιλείου–, είτε σε εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμήν της Συνθήκης που δημιούργησε τη «Μεγάλη Ελλάδα».¹³⁷ Ο «Πανευρωπαϊκός» ή «Διεθνής Πόλεμος» που είχε ξεσπάσει στη γηραιά ήπειρο (15/28 Ιουλίου 1914) μονοπωλούσε πλέον τόσο τα πρωτοσέλιδα της 28ης Ιουλίου 1914 όσο και τις υπόλοιπες σελίδες των ελληνικών εφημερίδων.¹³⁸

Νικόλαος Τόμπρος
Διδάκτωρ Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
Λέκτορας (υπό διορισμό), Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Ακρόπολις (Αθήνα), *Αστήρ* (Αθήνα), *Ατλαντίς* (Νέα Υόρκη), *Έθνος* (Αθήνα), *Ελλάς* (Αθήνα), *Εμπρός* (Αθήνα), *Εμπρός* (Κωνσταντινούπολη), *Ερμής* (Αθήνα), *Εστία* (Αθήνα), *Εφημερίς* (Αθήνα), *Ζιζάνιον* (Κεφαλονιά), *Ήπειρος* (Ιωάννινα), *Ίδη* (Ιωάννινα), *Κάδμος* (Θήβα), *Καιροί* (Αθήνα), *Λέσβος* (Μυτιλήνη), *Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη), *Μέτοχος* (Αθήνα), *Μηνύτωρ* (Αθήνα), *Νέα Ελλάς* (Αθήνα), *Νέα Ημέρα Τεργέστης* (Αθήνα), *Νεολόγος Πατρών* (Πάτρα), *Οικονομική Ελλάς* (Αθήνα), *Πάτρια* (Αθήνα), *Πατρίς* (Αθήνα), *Πελοπόννησος* (Πάτρα), *Ρωμικός* (Αθήνα), *Σημαία* (Αθήνα), *Σκριπ* (Αθήνα), *Σφαίρα* (Πειραιάς), *Ταχυδρόμος Ομόνοια* (Αλεξάνδρεια).

¹³⁷ Ένα μόνο άρθρο, με τίτλο «Να επιβληθή η πολιτική του Έθνους», επικαλείται τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψη περί συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο αρθρογράφος υποστήριζε ότι μόνο με τη συμμετοχή της στον πόλεμο η Ελλάδα θα μπορούσε να διατηρήσει τα κεκτημένα της και να διεκδικήσει νέα εδάφη από τον επανακαθορισμό των συνόρων που θα προέκυπτε ύστερα από τον πόλεμο, βλ. «Να επιβληθή η πολιτική του Έθνους», εφημ. *Πατρίς*, Αθήνα, αρ. φύλ. 9043, 31-7-1914, 1.

¹³⁸ Τα άρθρα στις σελίδες των ελληνικών εφημερίδων που εξετάστηκαν (27-23 Ιουλίου 1914 και 10 Αυγούστου 1914) ασχολούνταν –κυρίως– με τις εχθροπραξίες για την κατάληψη της Λιέγης, την άμυνα του Βελγίου, την προέλαση των γαλλικών στρατευμάτων στην Αλσατία, τις προελάσεις των εμπολέμων, τις παρασκηνιακές διεργασίες, τη στάση των βαλκανικών κρατών στον «Διεθνή Πόλεμο», την ουδετερότητα ή μη της Ελλάδας στον συγκεκριμένο πόλεμο κ.λπ. Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει το ότι εφημερίδες με βενιζελικό προσανατολισμό (*Καιροί*, *Νεολόγος Πατρών*) στις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τάσσονταν υπέρ της ελληνικής ουδετερότητας στις πολεμικές επιχειρήσεις. Πρόχειρα βλ. «Αυστηρά Ουδετερότης», εφημ. *Καιροί*, Αθήνα, αρ. φύλ. 199, 30-7-1914, 1. «Η ουδετερότης της Ελλάδος», εφημ. *Νεολόγος Πατρών*, Πάτρα, αρ. φύλ. 7094, 27-7-1914, 1.